

जैविक विविधता संरक्षण तथा व्यवस्थापनका लागि
अन्य प्रभावकारी क्षेत्रहरू (OECM) को पहिचान
सम्बन्धी

मार्गदर्शन

नेपाल सरकार

वन तथा वातावरण मन्त्रालय

२०८२

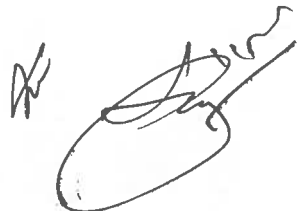
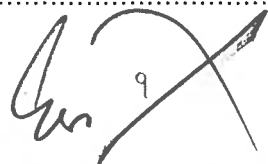
[Handwritten signature]

[Handwritten signature]

विषयसूची

परिच्छेद १	3
१.१ पृष्ठभूमि	3
१.२ विद्यमान संवैधानिक, नीतिगत, कानुनी तथा अन्तर्राष्ट्रिय प्रावधान	4
१.२.१ संवैधानिक व्यवस्था	4
१.२.२ कानुनी व्यवस्था	4
१.२.३ नीतिगत व्यवस्था	5
१.२.४ अन्तर्राष्ट्रिय सन्धी तथा सम्झौता (जैविक विविधता महासन्धि)	5
१.३. मार्गदर्शनको आवश्यकता र कार्यक्षेत्र	7
१.३.१ आवश्यकता	7
१.३.२ कार्यक्षेत्र	7
१.४ उद्देश्य	10
१.५. मार्गदर्शक सिद्धान्त	10
परिच्छेद २	12
२.१ पहिचानका विधि र प्रकृया	12
२.२ क्षेत्र मुल्यांकन प्रकृया छनौटका आधार	13
२.३ वर्गीकरण	17
२.४ संस्थागत व्यवस्था र भूमिका	22
२.४.१ संस्थागत व्यवस्था	22
२.४.२ सरोकारवाला निकायको भूमिका	24
२.५ नीतिगत	28
परिच्छेद ३	30
३.१ अनुगमन र मुल्यांकन	30
परिच्छेद ४	32
४.१ विविध	32

४.१.१ समन्वय.....	32
४.१.२ OECEM क्षेत्रको पहिचान, निर्धारण र मान्यता तथा रेपोर्टिङ्ग.....	32
४.१.३ समापन.....	33
अनुसूची	34
अनुसूची १: OECEM क्षेत्रको पहिचानका लागि पेश गर्ने निवेदनको नमुना ।	34
अनुसूची २: OECEM क्षेत्रको प्रारम्भिक छनोट (स्क्रिनिङ्ग) सम्बन्धित नमुना फारम।	35
अनुसूची ३: सम्भावित OECEM साइटको विस्तृत अध्ययन तथा लेखाजोखा गर्नका लागि व्यवस्थापन निकाय, आदिवासी जनजाति तथा समुदायसँग लिइने सहमति वा स्वतन्त्र, पुर्व-सूचना सहितको सहमतिको नमुना।	37
अनुसूची ४: महत्वपूर्ण जैविक विविधता पुष्टि गर्नका लागि विस्तृत जैविक विविधता अध्ययन अथवा लेखाजोखा सम्बन्धित नमुना फारम।	39
अनुसूची ५: अनुगमन तथा मुल्याङ्कन मापनका सूचक र आधार.....	42
सान्दर्भिक सामग्री:.....	45

परिच्छेद १

१.१ पृष्ठभूमि

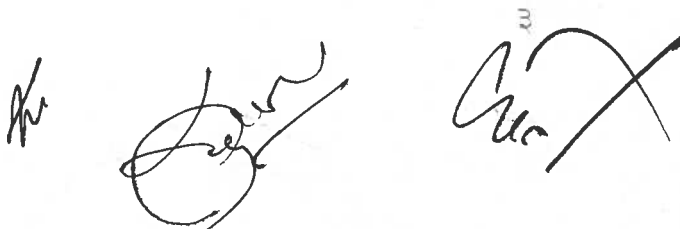
विश्वको कुल भू-भागको ०.१ प्रतिशत क्षेत्रफल ओगटेको नेपालमा विश्वमा पाइने कुल जीवजन्तुको करिब १ प्रतिशत र वनस्पतिको करिब ३ प्रतिशत भन्दा बढी प्रजातिहरू तराई देखि उच्च हिमाली भू-भाग सम्मका पारिस्थितिकीय प्रणालीहरूमा पाइन्छन् (वन तथा भू-संरक्षण मन्त्रालय, २०७१^१)। नेपालले विश्वको जैविक विविधता रणनीतिक योजना (२०११-२०२०) को आइची लक्ष्य ११ ले लिएको लक्ष्य सफलताका साथ हासिल गरी कुल भू-भागको २३.३९% संरक्षित क्षेत्रले स्थापना गरी जैविक विविधता संरक्षणका क्षेत्रमा निरन्तर योगदान पुऱ्याउदै आएको छ।

संरक्षित क्षेत्र बाहेकका कृषि जैविक विविधता तर्फ ५०० भन्दा बढी स्थानीय बालीका जातहरू र २० भन्दा बढी पशु नस्लहरू पाइने कुरा कृषि तथा खाद्य संगठनको अध्ययन^२ प्रतिवेदनले देखाएको छ। यस्ता महत्वका क्षेत्रहरूलाई जैविक विविधता संरक्षण तथा व्यवस्थापनका लागि अन्य प्रभावकारी क्षेत्रहरू (OECM) को रूपमा स्व-स्थान (In-situ) संरक्षण गर्न सकिने संभावना भएको उक्त अध्ययनले देखाएको छ। IUCN Congress, २०२५ को Agricultural Landscape सत्रमा नेपालका Terrace Farm र Home Garden कृषि वन प्रणालीलाई OECM ढाँचामा एकीकृत गरी दिगो संरक्षणको सम्भावना भएको उल्लेख छ।

संरक्षित क्षेत्रभन्दा बाहिर महत्वपूर्ण पारिस्थितिकीय प्रणालीका कृषि जैविक विविधता देखि उच्च महत्वका जैविक विविधताका क्षेत्रहरू छन्। यस्ता क्षेत्रहरूको संरक्षण र व्यवस्थापनमा संलग्न महिला, आदिवासी जनजाति र स्थानीय समुदायहरूको ठुलो योगदान छ। स्थानीय समुदाय तथा अन्य सरोकारवालाहरूसंगको सहकार्यमा सम्भावित क्षेत्रको पहिचान गरी दिगो र प्रभावकारी संरक्षण र व्यवस्थापन गर्न सकिने देखिन्छ। जैविक विविधता महासन्धिको १५औँ सम्मेलनले स्थानीय समुदायसँगको सहकार्यमा उच्च महत्वका जैविक विविधताका क्षेत्रहरूको जैविक विविधता संरक्षण तथा व्यवस्थापनका लागि अन्य प्रभावकारी क्षेत्रहरू OECM (Other Effective Area-based Conservation Measures) को ढाँचामा संरक्षण गर्ने पद्धतीलाई अगाडी सारेको छ। यसले संरक्षित क्षेत्र बाहिरका स्थानीय स्तरमा

^१ MoFSC, 2014. National Biodiversity Strategy and Action Plan.

^२ FAO, 2025. Report on the State of Plant Genetic Resources for Food and Agriculture (PGRFA)

रहेका जैविक विविधता, कृषि जैविक विविधता, सामाजिक तथा सांस्कृतिक सम्पदाहरूको संरक्षण र खाद्य सुरक्षा योगदान पुऱ्याउनुका साथै जलवायु अनुकूलनमा समेत टेवा पुऱ्याउन सक्ने देखिन्छ।

संरक्षित क्षेत्र बाहिरका क्षेत्र, कुनै आधिकारिक निकायद्वारा व्यवस्थापन भैरहेको अति महत्वका रैथाने जैविक विविधता, पारिस्थितिकीय प्रणाली र वातावरणीय सेवाहरूको स्व-स्थान (In-situ) संरक्षणमा सकारात्मक र दिगो योगदान दिने निश्चित भौगोलिक क्षेत्रलाई OECS भनिन्छ। उपयुक्तताको आधारमा यी क्षेत्रहरूले स्थानीय सांस्कृतिक, आध्यात्मिक र आर्थिक-सामाजिक लगायत अन्य उपयोगी सेवा प्रवाहमा महत्वपूर्ण योगदान पुऱ्याउन सक्दछन्। यस मार्गदर्शनले नेपालमा OECS को पहिचान वर्गीकरण, व्यवस्थापन, अनुगमन तथा प्रतिवेदन प्रणालीका लागि ढांचा प्रदान गर्दछ।

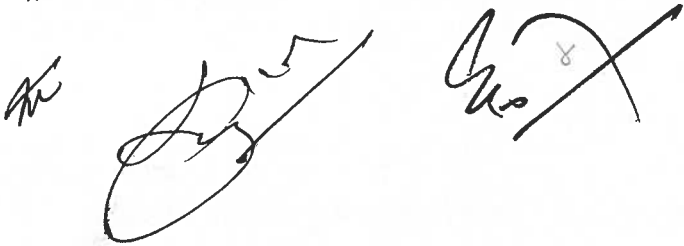
१.२ विद्यमान संवैधानिक, नीतिगत, कानुनी तथा अन्तर्राष्ट्रिय प्रावधान

१.२.१ संवैधानिक व्यवस्था

नेपालको संविधान २०७२ को धारा ३० ले हरेक नागरिकलाई स्वच्छ र स्वस्थ बाँचन पाउने अधिकार प्रत्याभूत गरेको छ। यी अधिकारलाई धारा ५१ को खण्ड (छ) को उपखण्ड ५, ६, ७, र ८ ले जनसाधारणमा स्वच्छ वातावरण सम्बन्धी चेतना बढाई वातावरणीय जोखिमलाई न्यूनीकरण गर्न, वन क्षेत्रको आवश्यक भूभाग कायम राख्ने, जीवजन्तु, वनस्पति तथा जैविक विविधताको संरक्षण, सम्बर्धन र व्यवस्थापन गरी वातावरण सन्तुलन कायम गर्दै नकारात्मक असर न्यून गर्न उपयुक्त उपाय अवलम्बन गर्न निर्देशित गरेको छ। संविधानले अनुसूची ५, ६, ७, र ९ सबै तहका सरकारलाई प्राकृतिक स्रोत, जैविक विविधता तथा वातावरण संरक्षण सम्बन्धी जिम्मेवारीको विकेन्द्रीकृत गरेको छ। वन, वातावरण र जैविक विविधताको संरक्षण गर्ने कार्य सबै तहका सरकारको साझा अधिकार भित्र पर्दछ।

१.२.२ कानुनी व्यवस्था

वन ऐन २०७६ को दफा १५ (ग) ले संरक्षित क्षेत्र बाहिर रहेका राष्ट्रिय वनको कुनै भाग तथा सम्बन्धित भू-परिधी क्षेत्रलाई विशेष कार्ययोजना बनाई वन संरक्षण क्षेत्र घोषणा गरी वन, वनस्पति तथा वन्यजन्तुको संरक्षण तथा व्यवस्थापन गर्न सक्ने व्यवस्था छ। वनक्षेत्रको अवस्थितिका आधारमा एक वा सोभन्दा बढी व्यवस्थापन पद्धति अवलम्बन गर्न सकिने व्यवस्था पनि गरेको छ। यसै ऐनको दफा १३ र वन नियमावली २०७९ को नियम ११ ले राष्ट्रिय वनक्षेत्रभित्रका महत्वका सीमसार क्षेत्र र रामसार साइटको नेपाल सरकारले कार्ययोजना बमोजिम

व्यवस्थापन गर्न सक्ने व्यवस्था छ भने ऐनको दफा १८, २३, २६, र २८ ले राष्ट्रिय वनको संरक्षण र व्यवस्थापनका लागि नियमावलीले तोकेका प्रक्रियाका आधारमा स्थानीय समुदायलाई सामुदायिक वन, साझेदारी वन, कबुलियती वन, र धार्मिक वन को रूपमा हस्तान्तरण गर्न सकिने व्यवस्था छ। वन ऐन र वन नियमावलीले तोकेका प्रक्रिया अनुरूप, कुनै महत्वका जैविक विविधता क्षेत्रलाई पहिचान गरी दिगो संरक्षण र व्यवस्थापनमा यस मार्गदर्शनका उल्लेखित प्रावधानहरूले सहयोग पुऱ्याउने देखिन्छ। माथि उल्लिखित कानुनी व्यवस्थाहरूको कार्यान्वयनमा सहजीकरण गर्न, वन ऐनको दफा ८४ ले कार्यविधि तर्जुमा गरी लागू गर्न सक्ने व्यवस्था समेत गरेको छ।

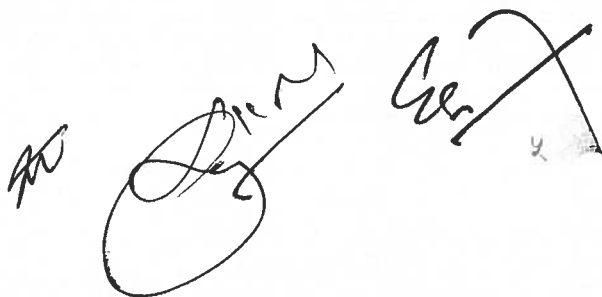
१.२.३ नीतिगत व्यवस्था

क) राष्ट्रिय वन नीति २०७५ ले संरक्षित क्षेत्र बाहेक कुनै स्थानीय समुहद्वारा परम्परादेखि संरक्षित हुँदै आएका वन क्षेत्रहरूलाई सामुदायिक संरक्षण क्षेत्रको मान्यता दिइनेछ र मानव-वन्यजन्तुबीचको द्वन्द न्यूनीकरण गर्नका लागि भू-परिधि स्तरमा संरक्षित क्षेत्र र राष्ट्रिय वनमा रहेका जैबिक मार्गहरूको एकीकृत व्यवस्थापन गर्न सकिने व्यवस्था छ।

ख) राष्ट्रिय वन एकीकृत रणनीतिक योजना २०८१-२१०० ले वन तथा जैविक विविधताको प्रभावकारी संरक्षण र दिगो व्यवस्थापन गरी स्वच्छ वातावरणीय सन्तुलन कायम राख्ने मूल उद्देश्य लिएको छ। वन तथा जैविक विविधता संरक्षणसंग सम्बन्धित ७ वटा रणनीतिहरू अवलम्बन गरिएका छन्, जसमध्ये परिस्थितिकीय प्रणाली, जैविक विविधता र वन्यजन्तु संरक्षण प्रमुख छन्। यसले भू-परिधिस्तरीय संरक्षणलाई प्रोत्साहन गर्ने र वनक्षेत्रभित्रका सीमसार, पानी मुहान, नदी, नदी किनार संरक्षण तथा व्यवस्थापन गरी पारिस्थितिकीय प्रणालीको प्रवर्द्धन गर्ने रणनीति लिएको छ।

१.२.४ अन्तर्राष्ट्रिय सन्धी तथा सम्झौता (जैविक विविधता महासन्धि)

नेपाल वन, वातावरण, जैविक विविधता, दिगो विकास लक्ष्य र जलवायु परिवर्तन विषयक विभिन्न अन्तर्राष्ट्रिय सन्धी तथा सम्झौताहरूको पक्ष राष्ट्र हो। सन् २०२२ को डिसेम्बरमा सम्पन्न जैविक विविधता महासन्धिको १५ औं सम्मेलनमा सदस्य राष्ट्रहरूले कुनमीड—मोन्ट्रियल जैविक विविधता संरक्षण खाका (KMGBF) लाई सबै राष्ट्रहरूले अपनाएका थिए। यसलाई सन २०२० पछि तय भएको विश्व जैविक विविधता संरक्षण योजना पनि भनिन्छ। उक्त

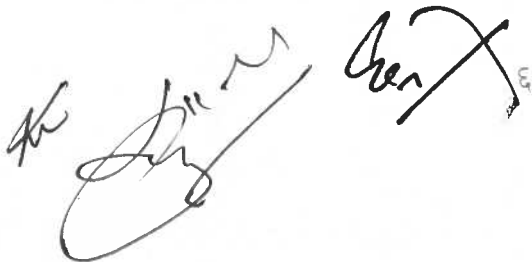

खाका सम्झौतामा सन् २०३० सम्ममा हासिल गर्नुपर्ने ४ वटा मूल-लक्ष्य (goals) तथा २३ वटा लक्ष्यहरू (Targets) छन्। यी २३ लक्ष्यहरू मध्ये लक्ष्य ३ लाई निम्न बमोजिम विस्तृतीकरण गरिएकोछः

“सन् २०३० सम्ममा कम्तिमा विश्वको कुल भौगोलिक क्षेत्रको ३० प्रतिशत भू भागका (भू तथा जल, समुन्द्र र तटीय क्षेत्र समेत) संरक्षित क्षेत्रहरूमा प्रयास प्रतिनिधित्व हुन नसकेका पारिस्थितिकीय प्रणालीको प्रतिनिधित्व गर्ने, संरक्षित क्षेत्रसँग जोडिने, जैविक विविधता र पारिस्थितिकीय कार्यप्रणाली तथा सेवाहरूका लागि अति महत्वका क्षेत्रहरूलाई प्रभावकारी र समतामूलक व्यवस्थापन प्रणाली अवलम्बन गरेका संरक्षित क्षेत्रहरू र अन्य प्रभावकारी क्षेत्र-आधारित संरक्षण उपायहरू (OECM), जहाँ लागू गर्न सकिन्छ त्यहाँ आदिवासी जनजाति र स्थानीय समुदायहरूको परम्परागत क्षेत्रहरूको पहिचान र सम्मान सहित प्रभावकारी रूपमा संरक्षण, दिगो समतामूलक व्यवस्थापनलाई सुनिश्चित एवं सवलीकरण गर्नु रहेको छ” ।

अन्तर्राष्ट्रिय मञ्चहरूमा नेपालले संरक्षित क्षेत्र र वन क्षेत्र विस्तार गर्ने सम्बन्धमा प्रतिवद्धता प्रकट गरेको छ। सन् २०२० मा संयुक्त राष्ट्रसंघीय महासभा अन्तर्गत जैविक विविधता शिखर सम्मेलनमा तत्कालीन सम्माननीय प्रधानमन्त्रीले सम्बोधन गर्दै “हाल देशको कुल भू-भागको २३ प्रतिशत भू-भागमा संरक्षित क्षेत्रहरू स्थापना भइसकेका छन् साथै हामीले जैविक विविधता संरक्षण सम्बन्धी आइसी लक्ष्य—११ हासिल गरिसकेका छौं र सन् २०३० सम्ममा ३० प्रतिशत भू-भागमा संरक्षण क्षेत्र विस्तार गर्ने योजना रहेको उल्लेख छ”। त्यसैगरी सन् २०२१ मा जलवायु परिवर्तन सम्बन्धी संयुक्त राष्ट्रसंघीय महासन्धिको पक्ष राष्ट्रहरूको २६ औं सम्मेलनमा तत्कालीन सम्माननीय प्रधानमन्त्रीले सन् २०३० सम्ममा ४५ प्रतिशत वन क्षेत्र कायम गर्ने प्रतिवद्धता जनाउनु भएको थियो। जैविक विविधता महासन्धिको १५ औं सम्मेलनमा प्रस्तुत गरिएको स्वेत पत्रले सामुदायिक वन, वन संरक्षण क्षेत्रहरू र अन्य सहभागितामूलक वन व्यवस्थापनमा OECM सम्बन्धी व्यवस्था समावेश गर्न मार्गदर्शनको आवश्यकता भएको उल्लेख छ। यसले (GBF-2022) ग्लोबल बायोडाइभर्सिटी फ्रेमवर्क-२०२२ अन्तर्गत लक्ष्य ३ मा पुग्न समेत योगदान गर्ने उल्लेख छ।

सन २०१० को जैविक विविधता महासन्धिको १० औं सम्मेलनबाट जैविक विविधता रणनीतिक योजना (२०११-२०२०) को आइसी लक्ष्य ११ प्राप्ति गर्ने OECM एक पूरक उपायको रूपमा अगाडि सारिएको थियो। त्यसपछि सन् २०१८ मा जैविक विविधता महासन्धि अन्तर्गतका पक्ष राष्ट्रहरूको १४ औं सम्मेलनमा OECM को परिभाषा

गरिएको थियो। जसअनुसार OECS भन्नाले "संरक्षित क्षेत्र बाहिरका क्षेत्रहरूका अति-महत्वका जैविक विविधता क्षेत्रहरूको स्व-स्थानीय संरक्षणमा योगदान र वातावरणीय सेवाहरूको व्यवस्थापनको लागि निर्धारण गरिएको निश्चित भौगोलिक क्षेत्र भनी उल्लेख छ"। साथै, यी क्षेत्रहरूले स्थानीय सांस्कृतिक, आध्यात्मिक र आर्थिक-सामाजिक दृष्टिकोणले महत्वपूर्ण योगदान पुऱ्याउने देखिन्छ। यसर्थ, जैविक विविधता महासन्धी २०१८ को १४/८ निर्णय अनुसार यस अवधारणाले हाल भइरहेको व्यवस्थापन प्रणालीको समावेशी तथा प्रभावकारी उपायबाट स्व-स्थानीय दीर्घकालीन जैविक विविधताको संरक्षण, वातावरणीय सेवाहरूको निरन्तरता र सामाजिक-आर्थिक उन्नतिमा समेत महत्वपूर्ण योगदान पुऱ्याउने विश्वास गरिएको छ। वन तथा वातावरण मन्त्रालयको नेतृत्व र WWF Nepal सहयोगमा जि.वि.एफ. लक्ष्य ३ (GBF Target 3) अथवा ३० x ३० (सन् २०३० सम्ममा ३०%) योजना तयार भएको छ। उक्त योजनाले OECS लाई प्राथमिकता दिएको छ।

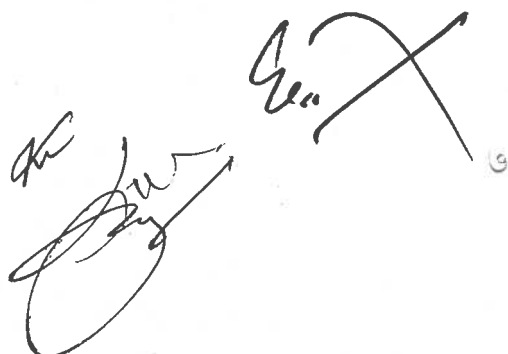
१.३. मार्गदर्शनको आवश्यकता र कार्यक्षेत्र

१.३.१ आवश्यकता

नेपालको संविधान, राष्ट्रिय कृषि नीति, राष्ट्रिय वन नीति, रणनीति, वन ऐनमा भएका नीतिगत एवं कानुनी व्यवस्थामा उल्लेख भएका वन, वातावरण, जैविक विविधताको दिगो संरक्षण र व्यवस्थापन सम्बन्धका उत्तरदायित्व निर्वाह गर्न एवं विभिन्न अन्तर्राष्ट्रिय सन्धी तथा सम्झौताहरूमा वन, वातावरण र जैविक विविधताको संरक्षण सम्बन्धमा भएका प्रतिवद्धताहरूको कार्यान्वयन गर्न - विशेषतः संरक्षित क्षेत्र बाहेकका जैविक विविधता संरक्षण गर्न, गराउन र कार्यविधिमा एकरूपता ल्याउन एक मार्गदर्शनको आवश्यकता छ। सामुदायिक वन, वन संरक्षण क्षेत्रहरू र अन्य सहभागितामूलक वन व्यवस्थापनमा परम्परागत रूपमा संरक्षण भइरहेका क्षेत्रहरू पहिचान गरी OECS ढाँचामा समावेश गर्न वा गराउन पनि आवश्यकता छ। यसले (Global Biodiversity Framework-2022) ग्लोबल बायोडाइभर्सिटी फ्रेमवर्क-२०२२ अन्तर्गत लक्ष्य ३ मा पुनः समेत योगदान गर्नेछ।

१.३.२ कार्यक्षेत्र

यस मार्गदर्शनको कार्यक्षेत्र निम्न अनुच्छेदमा उल्लेख भए बमोजिम रहनेछ।

कार्यान्वयन: मार्गदर्शनका प्रावधानहरूले OECEM क्षेत्रहरूको पहिचान गरी यी क्षेत्रहरूमा जैविक विविधताको संरक्षण र व्यवस्थापनको कार्य गर्न सहयोगी हुनेछ। प्रस्तावित क्षेत्रलाई OECEM क्षेत्रको रूपमा पहिचान तपसिलमा उल्लेख बुँदाका आधारमा प्रदान गर्न सकिन्छ।

- जैविक विविधता महासन्धिबाट पारित परिच्छेद १ को खण्ड १.१ मा प्रस्तुत OECEM को परिभाषा अनुरूपको हुनुपर्दछ।
- परिच्छेद १ खण्ड १.५ मा प्रस्तुत मार्गदर्शक सिद्धान्तहरूको पालना भएको हुनुपर्दछ।
- परिच्छेद २ को खण्ड २.१ मा प्रस्तुत OECEM पहिचानका प्रक्रियाका सबै चरण पूरा भएको हुनुपर्दछ।

स्वामित्व

- यस मार्गदर्शन कार्यान्वयनका लागि नेपाल सरकार, वन तथा वातावरण मन्त्रालयको जिम्मेवारी रहने छ। यसलाई संघीय, प्रादेशिक तथा स्थानीय तहका सरकारहरूले आ-आफ्ना कार्यक्षेत्रमा लागू गर्नेछन्।
- OECEM क्षेत्र पहिचानका प्रक्रियाहरूमा स्थानीय महिला, आदिवासी जनजाति र स्थानीय समुदाय, अधिकारवाला र सरोकारवाला निकायहरूको अपनत्व रहने छ।
- यसबाहेक, संघमा वन तथा वातावरण मन्त्रालय र प्रदेश स्थित वन तथा वातावरण क्षेत्र हेर्ने विषयगत मन्त्रालय, कृषि तथा पशुपन्छी विकास मन्त्रालय लगायत अन्य सम्बन्धित मन्त्रालयहरू र मातहतका निकायहरूसँग समन्वय र सहकार्य गरी सम्भावित OECEM को रूपमा अति महत्वका कृषि जैविक विविधताका क्षेत्रहरू समेत पहिचान गर्न यस मार्गदर्शनमा व्यवस्था गरिएकोछ।

शासकीय स्वरूप:

अन्तर्राष्ट्रिय प्रकृति संरक्षण संघ (IUCN) र विश्व OECEM डाटबेस (WD-OECEM) अनुसार OECEM क्षेत्रहरूका शासकीय तथा व्यवस्थापन स्वरूप निम्नानुसार हुन सक्नेछन्।

- क) सरकारद्वारा व्यवस्थापन: संघीय, प्रादेशिक तथा स्थानीय सरकारका साथै अर्धसरकारी संयन्त्रद्वारा व्यवस्थापन।
- ख) साझेदारीमा व्यवस्थापन: सरकारी, सामुदायिक वा निजी क्षेत्रसँगको साझेदारी वा संयुक्त र अन्तर्देशीय व्यवस्थापन।
- ग) निजी: निजी जग्गा धनी, गैर-नाफामूलक वा नाफामूलक व्यक्ति वा संस्थाद्वारा व्यवस्थापन।

घ) आदिवासी जनजाति तथा स्थानीय समुदाय: सामुदायिक र आदिवासी जनजाति तथा स्थानीय समुदायद्वारा व्यवस्थापन।

लचकता:

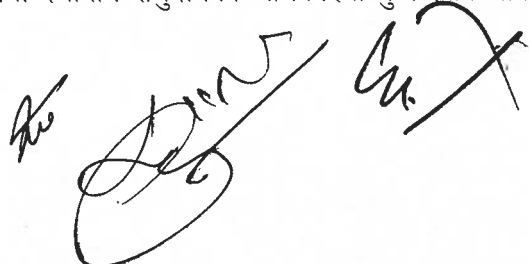
OECM ले नयाँ, सरल र लचिलो संरक्षणका उपायको प्रतिनिधित्व गर्दछ। स्रोत व्यवस्थापनको प्राथमिक उद्देश्य संरक्षण नभएको अवस्थामा समेत व्यवस्थापनका कारण जैविक विविधताका लागि सकारात्मक, दिगो र दीर्घकालीन संरक्षणका परिणामहरू प्रदान गर्दछ भने यस्ता क्षेत्र पहिचान गरेर परम्परागत संरक्षित क्षेत्रको विकल्प प्रस्ताव गर्न सकिन्छ। यो ठाउँ, क्षेत्र र व्यवस्थापन प्रणाली अनुसार भिन्न हुन सक्दछ।

अन्तर्देशीय OECM क्षेत्रहरू:

अन्तर्देशीय सीमावर्ती क्षेत्रमा अवस्थित OECM क्षेत्रहरूको हकमा उक्त क्षेत्रहरूको संरक्षण तथा व्यवस्थापनका कार्य नेपाल सरकार र सम्बन्धित छिमेकी देशसँगको द्विपक्षीय वा त्रिपक्षीय समन्वय र समझदारीमा गरिनेछ।

पहिचानका प्रक्रियामा ध्यान दिनुपर्ने विषयवस्तु:

- OECM महत्वपूर्ण जैविक विविधता संरक्षण गर्ने एउटा सरल उपाय हो र यसमा प्रस्तावित क्षेत्रको क्षेत्रफल र आकारमा कुनै सीमा हुँदैन।
- OECM क्षेत्रका जैविक विविधताको महत्व दिनका साथै पारिस्थितिकीय प्रणाली र त्यहाँबाट प्राप्त गर्ने वातावरणीय सेवाहरूलाई बढावा दिनुपर्दछ।
- OECM क्षेत्रको व्यवस्थापनले वातावरणीय तथा सामाजिक सुरक्षा सुनिश्चित गर्नुपर्दछ। यी क्षेत्र अन्तर्गत भौतिक पूर्वाधारको निर्माण कार्य गर्न आवश्यक भएमा नेपाल सरकारको प्रचलित नियम कानून बमोजिम गर्नुपर्दछ।
- OECM क्षेत्रहरूको व्यवस्थापनले जैविक विविधता संरक्षणका उपलब्धिलाई आत्मसाथ गर्दै स्थानीय समुदाय तथा आदिवासी जनजाति लगायत अन्य सान्दर्भिक अधिकारवाला र सरोकारवालाहरूको प्राकृतिक स्रोत व्यवस्थापनका परम्परागत ज्ञान तथा प्रणालीको प्रवर्धन गर्नुपर्दछ। यस्ता कार्यबाट महिला, आदिवासी जनजाति तथा स्थानीय समुदायको अधिकारमा कुनै हानि नोक्सानी पुऱ्याउनु हुँदैन।

- OECM क्षेत्रहरूको व्यवस्थापन रैथाने संरक्षण प्रणालीमा आधारित हुनुपर्दछ। अन्य परस्थानीय-एकल वा बाह्य (Exotic) प्रजातिको वृक्षारोपण र व्यवसायिक उत्पादन क्षेत्रलाई OECM क्षेत्रमा पहिचान गर्न सकिदैन।
- OECM क्षेत्रले जैविक विविधताको दिगो संरक्षण सुनिश्चित गर्न कानूनी, संस्थागत, प्रचलित चलन-चल्ती वा सामुदायिक संयन्त्रमार्फत दीर्घकालीन सुरक्षा व्यवस्था गरेको हुनु पर्छ।
- OECM क्षेत्रका शासकीय संरचना स्पष्ट हुनुपर्छ। जिम्मेवारी, भूमिकाहरू, निर्णय-प्रक्रिया तथा अन्य संयन्त्र स्पष्ट रूपमा तोकिएको र अभिलेख भएको हुनुपर्छ।
- प्रस्तावित OECM क्षेत्रले राष्ट्रको संरक्षित क्षेत्र सञ्जाललाई पूरा गर्ने गरी भु-परिधिस्तरको संरक्षणमा योगदान पुऱ्याउने किसिमको हुनुपर्दछ।

१.४ उद्देश्य

संरक्षित क्षेत्र वाहिरका अति महत्वका जैविक विविधता क्षेत्रलाई OECM को रूपमा मान्यता दिने प्रकृयाका लागि कार्यढाँचा प्रदान गर्नु यसको प्रमुख उद्देश्य हो।

- OECM क्षेत्र पहिचान, वर्गीकरण, दर्ता तथा प्रमाणीकरणका लागि एकीकृत ढाँचा विकास गर्ने।
- संरक्षित क्षेत्र प्रणालीबाहिर रहेका संरक्षण-उपयुक्त क्षेत्रहरूलाई उचित मान्यता, व्यवस्थापन र अनुगमन प्रणालीमा ल्याउने।
- सरोकारवालाबीच समन्वय, दिगोपन र जैविक विविधता संरक्षणमा साझेदारी अभिवृद्धि गर्ने।
- राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिवेदनका लागि विश्वसनीय तथ्यांक सुनिश्चित गर्ने।

१.५. मार्गदर्शक सिद्धान्त

- OECM क्षेत्रहरू पहिचानका प्रक्रिया स्वैच्छिक हो। यसमा सम्बन्धित व्यवस्थापकीय निकायको सहमति लिने र स्थानीय आदिवासी जनजाति तथा समुदायको निर्णय गर्ने अधिकारको सुनिश्चित गरी स्वतन्त्र, पूर्व-जानकारी सहितको सहमति प्राप्त गर्नु पर्नेछ।

- OECM संरक्षित क्षेत्र बाहिर जैविक विविधताको सहभागितामूलक, समावेशी, अधिकारमा आधारित, समतामूलक र प्रभावकारी संरक्षण र व्यवस्थापन गर्ने रणनीतिक विकेन्द्रित व्यवस्थापन अभ्यासको अवलम्बन गरिने छ।
- OECM "जैविक विविधता र पारिस्थितिकीय प्रणाली र वातावरणीय सेवाहरूका अति महत्वका क्षेत्रहरू" मा केन्द्रित रहने छ।
- जैविक विविधता संरक्षण र व्यवस्थापनमा महिला, आदिवासी जनजाति र स्थानीय समुदायको भूमिका र अधिकारको सुनिश्चित गर्ने र उहाँहरूको महत्वपूर्ण योगदानको कदर तथा प्रवर्द्धन गरिनेछ।
- OECM का निर्णय-प्रक्रियामा मानव अधिकारको सम्मान, संरक्षण र सुनिश्चित गर्नुका साथै अन्तर-पुस्ता समानता र अन्तरसम्बन्धको सिद्धान्तद्वारा निर्देशित रहेको हुनेछ।
- OECM क्षेत्रहरूको पहिचान तथा मान्यता दिने प्रक्रियालाई समावेशी बहु-सरोकारवाला र बहु-क्षेत्रगत संयन्त्रहरू स्थापित गर्न "सबै तहका सरकार" र "सम्पूर्ण समाज संगसंगै" भन्ने अभ्यास गरिनेछ, यसले मानव प्रकृति सह-अस्तित्व स्थापना गर्न प्रेरित गर्नेछ।
- यो मार्गदर्शन राष्ट्रिय नीति, ऐन, नियम, रणनीति, योजना, विकास लक्ष्य तथा नेपाल सरकारले स्वीकार गरेका अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिवद्धता र सम्झौताहरूसँग सुसंगत हुनेछ।

Handwritten signature and stamp, likely indicating approval or endorsement.

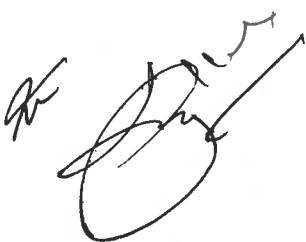
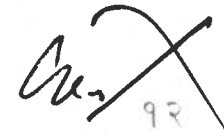
परिच्छेद २

२.१ पहिचानका विधि र प्रकृया

सम्भावित OECM क्षेत्र पहिचान देखि OECM क्षेत्र निर्दिष्ट गर्ने सम्मका कार्यहरू सम्पन्न गर्न क्रमशः विभिन्न चरणहरू पुरा गर्नु पर्दछ। यस प्रक्रियाले प्रस्तावित क्षेत्र OECM क्षेत्रको रूपमा मान्यता प्राप्त गर्न उपयुक्त छ वा छैन भन्ने कुराको निर्धारण गर्न सहयोग पुऱ्याउछ। पहिचान गर्ने प्रक्रियाका चरणहरू तालिका १ मा उल्लेख भए बमोजिम हुनेछन्। यो प्रक्रिया IUCN World Commission on Protected Area द्वारा विकास गरिएको स्थानीय स्तरमा OECM क्षेत्र पहिचान गर्ने विधि (Site-level Tool for Identifying OECM, 2023) का आधारमा विकास गरिएको हो। यो जैविक विविधता महासन्धिको निर्णय १४/८ को परिभाषामा उल्लेखित पहिचान गर्ने आधारहरूमा आधारित छ।

तालिका १: अन्य प्रभावकारी क्षेत्रहरू (OECM) पहिचानका प्रकृया

चरण	प्रकृया
चरण १ प्रस्तावित क्षेत्रको आवेदन पेश गर्ने।	१.१ इच्छुक व्यक्ति, संस्था वा निकायले सम्भावित क्षेत्रको विवरण संलग्न गरी सम्बन्धित डिभिजन वन कार्यालय वा स्थानीय तहमा अनुसूची १ बमोजिम आवेदन पेश गर्नुपर्दछ। १.२ स्थानीय तहमा प्राप्त आवेदनहरू सम्बन्धित स्थानीय तहले सम्बन्धित डिभिजन वन कार्यालयमा सिफारिस साथ पेश गर्नेछ।
चरण २ प्रारम्भिक वस्तुगत अध्ययन गर्ने।	२.१ डिभिजन वन कार्यालयले प्राप्त आवेदनमा संलग्न विवरण, सम्बन्धित व्यक्ति, संस्था वा निकायसंगको छलफल र उपलब्ध सूचना सामग्रीको आधारमा उक्त क्षेत्रको मापदण्ड १ र २ अनुसार प्रारम्भिक वस्तुगत अध्ययन (screening) गर्ने छ।
चरण ३ विस्तृत अध्ययनका लागि सहमति प्रदान गर्ने।	३.१ डिभिजन वन कार्यालयले प्रारम्भिक वस्तुगत अध्ययनमा सम्भावित देखिएका क्षेत्रहरूलाई विस्तृत अध्ययनका लागि सहमति प्रदान गर्न प्रदेश वन निर्देशनालयमा सिफारिस साथ पेश गर्नेछ। ३.२ प्रदेश वन निर्देशनालयले प्रदेश वन मन्त्रालयको सहमतिमा प्रस्तावित OECM क्षेत्रको विस्तृत अध्ययनका लागि सहमति प्रदान गर्नेछ।
चरण ४ विस्तृत अध्ययन गर्ने।	४.१ आवेदक व्यक्ति, संस्था वा निकायले सम्भावित अन्य प्रभावकारी क्षेत्रहरू (OECM) को विस्तृत अध्ययन गर्ने छ। ४.२ विस्तृत अध्ययन गर्दा स्थानीय समुदाय, आदिवासी जनजाति तथा सामुदायिक संस्थाहरूको स्वतन्त्र, अग्रिम सूचना लिनु पर्नेछ। डिभिजन वन कार्यालय, स्थानीय, स्थानीय तह, समुदायिक

१२

	संस्था, आदिवासी जनजाति, तथा स्थानीय स्रोत व्यक्तिको ³ सहयोगमा विस्तृत अध्ययन, तथ्यांक संकलन र विश्लेषण गरिनेछ। अन्तिम अध्ययन प्रतिवेदन आवधिक व्यवस्थापन योजनामा एकीकृत गर्नु पर्नेछ।
	४.३ आवेदक व्यक्ती, संस्था वा निकायले तयार गरेको विस्तृत अध्ययन प्रतिवेदन डिभिजन वन कार्यालयमा पेश गर्ने छ।
चरण ५ OECM क्षेत्रको पहिचान गर्ने।	५.१ डिभिजन वन कार्यालयले प्राप्त विस्तृत अध्ययन प्रतिवेदन सहितको योजना प्रदेश वन निर्देशनालयमा पेश गर्ने छ। ५.२ प्रदेश वन निर्देशनालयले प्रदेशको वन हेर्ने मन्त्रालय तथा सम्बन्धित विषयगत मन्त्रालयको सहमतिमा सम्भावित OECM क्षेत्रलाई वन तथा भू-संरक्षण विभागमा पेश गर्नेछ। ५.३ वन तथा भू संरक्षण विभागले प्रदेशबाट प्राप्त निर्धारित OECM क्षेत्रलाई वन तथा वातावरण मन्त्रालयमा पेश गर्नेछ। ५.४ संघीय वन तथा वातावरण मन्त्रालयले आवश्यकता अनुसार सम्बन्धित विषयगत संघीय मन्त्रालयहरूको परामर्शमा निर्धारित OECM क्षेत्र पहिचानको निर्णय गर्नेछ।
चरण ६ ओसिएम क्षेत्रको व्यवस्थापन गर्ने।	६.१ पहिचान गरिएका OECM क्षेत्रको व्यवस्थापन सम्बन्धित आवेदकको व्यवस्थापकीय निकायले गर्ने छ। ६.२ पहिचान गरिएका OECM क्षेत्रको व्यवस्थापनको समन्वय वन तथा भू-संरक्षण विभागले गर्नेछ। समन्वयका लागि वन तथा भू-संरक्षण विभागमा एउटा संयन्त्र रहने छ। ६.३ संघीय वन तथा वातावरण मन्त्रालयको जैविक विविधता तथा वातावरण महाशाखाले OECM क्षेत्र पहिचानको विश्व तथ्यांक संकलक केन्द्र WD-OECM मा पत्राचार गर्नेछ।

२.२ क्षेत्र मूल्यांकन प्रकृया छनौटका आधार

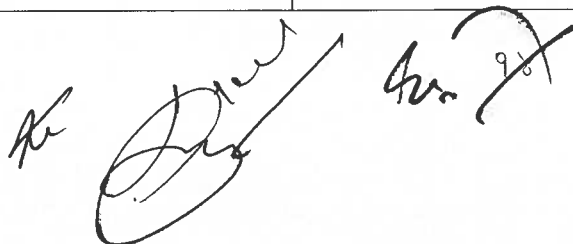
OECM क्षेत्र पहिचानका प्रकृत्यामा निम्न तालिका २ मा उल्लिखित मापदण्ड र पुष्ट्याईका आधारमा लेखाजोखा तथा मूल्यांकन गरी निर्णय लिनु पर्दछ।

तालिका २: क्षेत्र छनौटका मापदण्ड तथा मूल्यांकनका आधार

छनौटका मापदण्ड	मार्ग निर्देशन	पुष्टि गर्ने आधार
क्षेत्र छनौट (Screening) प्रकृया	अनुसूची ३: नमुना क्षेत्र छनौट फारम (Screening form) प्रयोग	
मापदण्ड १: प्रस्तावित क्षेत्र संरक्षित क्षेत्र बाहिर रहेको।	प्रस्तावित क्षेत्र संरक्षित क्षेत्र घोषणा भएको क्षेत्र हो?	संरक्षित क्षेत्र पर्ने वा नपर्ने जानकारी नजीकको संरक्षित क्षेत्र सम्बन्धित कार्यालयबाट लिन सकिन्छ।

³ स्थानीय स्रोतव्यक्ति (Local resource person) भन्नाले स्थानीय रूपमा प्राकृतिक स्रोतको तथ्यांक संकलन तथा विश्लेषणको कार्यमा जानकार व्यक्ति भन्ने बुझिन्छ।

<p>मापदण्ड २: प्रस्तावित क्षेत्रमा जैविक विविधता मूल्यहरूको लागि महत्त्वपूर्ण क्षेत्र हुने सम्भावना भएको हुनु पर्दछ।</p>	<p>प्रस्तावित क्षेत्रमा के के महत्त्वपूर्ण जैविक विविधता मूल्यहरू पाइन्छ?</p>	<p>उपलब्ध तथ्य विवरणका आधारमा प्रस्तावित क्षेत्रले कम्तिमा एक वा सो भन्दा बढी निम्न अनुसारका महत्त्वका जैविक विविधता मूल्यहरू र पारिस्थितिकीय सेवाहरूलाई टेवा पुऱ्याउने हुनुपर्दछ।</p> <p>क. दुर्लभ, संकटापन्न वा खतरामा परेका प्रजातिहरू र पारिस्थितिकीय प्रणाली</p> <p>ख. उच्चस्तरीय पारिस्थितिक अखण्डता वा अक्षयुणता भएको।</p> <p>ग. महत्त्वपूर्ण संख्याका स्व-स्थानीय (इण्डेमिक) प्रजातिहरू वा पारिस्थितिकीय प्रणाली भएको।</p> <p>घ. महत्त्वपूर्ण प्रजातिहरूको प्रजनन, आहार विहार, बच्चा हुर्काउन वासस्थान भएको।</p> <p>ड. भू-परिधि वा ठुलो क्षेत्रमा संरक्षित क्षेत्र जोडने महत्त्वका जैविक एवं इकोलोजिकल कनेक्टिभिटी भएको क्षेत्र।</p> <p>च. संरक्षित क्षेत्रमा प्रतिनिधित्व हुन नसकेको प्राकृतिक पारिस्थितिकीय प्रणाली भएको।</p> <p>छ. स्थानीय समुदायको आर्थिक, सामाजिक तथा सांस्कृतिक परम्परागत अभ्यास निरन्तरतामा योगदान दिने प्रजाति तथा प्राकृतिक पारिस्थितिकीय प्रणाली र/वा जैविक विविधता संरक्षणमा योगदान दिने परम्परागत ज्ञान, सीप र सांस्कृतिक अभ्यास भएको।</p>
<p>सहमति लिने</p>	<p>अनुसूची ४: सहमति लिने प्रयोजनका लागि नमुना फारम छ।</p>	
<p>विस्तृत अध्ययनका लागि आवश्यक सहमतिका कागजातहरू प्राप्त गर्ने</p>	<ul style="list-style-type: none"> • यदि प्रस्तावित क्षेत्र आदिवासी जनजाति तथा स्थानीय समुदायको स्वामित्वमा रहेको वा व्यवस्थापन भएको क्षेत्र भएमा विस्तृत अध्ययन तथा मुल्याङ्कनको लागि अनुसूची ४ मा संलग्न नमुना फारम बमोजिम सहमति लिनुपर्दछ। • प्रस्ताव गरिएको क्षेत्र संघीय, प्रादेशिक वा स्थानीय सरकार, स्थानीय समुदाय, आदिवासी जनजाति, निजी वा सम्बन्धित सरोकारवालाहरूसँगको सहकार्यमा व्यवस्थापन भएको हुन सक्छ। • यदि प्रस्तावित क्षेत्र आदिवासी जनजाति तथा स्थानीय समुदायले व्यवस्थापन गरिरहेको अवस्थामा विस्तृत अध्ययनका लागि स्वतन्त्र, पूर्व-जानकारी सहितको सहमति लिनु पर्दछ। 	

विस्तृत अध्ययन	अनुसूची ५: जैविक विविधता अध्ययन तथा लेखाजोखा प्रयोजनका लागि नमुना फारम छ।	
मापदण्ड ३: प्रस्तावित क्षेत्रको निश्चित भौगोलिक क्षेत्र छ।	के भौगोलिक क्षेत्र, क्षेत्रफल र सिमाना खुलेको छ?	सम्बन्धित क्षेत्रका सरोकारवाला, स्थानीय समुदाय र आदिवासी जनजातिसंगको समन्वय र सहकार्यमा साँध सिमानाको विवरण र क्षेत्रफल अनुमान गर्ने।
मापदण्ड ४: प्रस्तावित क्षेत्रले सम्भावित महत्वपूर्ण जैविक विविधता मूल्यको पुष्टि र संरक्षणमा टेवा पुऱ्याएको सुनिश्चित गर्ने।	के प्रस्तावित क्षेत्रले महत्वका जैविक विविधता मूल्य रहेको पुष्टि गर्दछ? (अनुसूची ५: जैविक विविधता तथ्यांक संकलन ढाँचा)	सर्वेक्षण, अध्ययन वा आधिकारिक दस्तावेज र प्रकाशित अध्ययन सामग्रीबाट प्रस्तावित क्षेत्रमा पाइने महत्वपूर्ण जैविक विविधताका मूल्यहरूको सूची सहितको विश्लेषण प्रतिवेदन तयार गर्ने।
मापदण्ड ५: प्रस्तावित क्षेत्रको आधिकारिक शासकीय स्वरूप तथा व्यवस्थापनमा हाल कुन संस्था वा संयन्त्र छन् खुलाउने।	के प्रस्तावित क्षेत्र एक वा एक भन्दा बढी संस्था वा निकायद्वारा व्यवस्थापन भएको हो?	हाल व्यवस्थापन भइरहेका वन संरक्षण क्षेत्र, सामुदायिक वन, धार्मिक वन, निजी वन, साझेदारी वन, खेती प्रणाली आदि क्षेत्र OECM पहिचानका लागि सान्दर्भिक हुन सक्दछन्। उक्त क्षेत्रहरूमा जैविक विविधताको संरक्षण प्राथमिक उद्देश्य नहुन सक्छ तर विगतदेखि व्यवस्थापनका अभ्यासहरूले बहुमूल्य जैविक विविधताको दिगो संरक्षण र व्यवस्थापनमा सकारात्मक प्रभाव रहेको हुन सक्दछन्, यस्ता संस्था, निकाय, संयन्त्र वा अभ्यासको पहिचान गर्ने।
मापदण्ड ६: प्रस्तावित क्षेत्रको शासकीय स्वरूप र व्यवस्थापनले महत्वपूर्ण जैविक विविधताको स्व-स्थानीय संरक्षणमा टेवा पुऱ्याउनेछ।	के प्रस्तावित क्षेत्रको शासकीय स्वरूप र व्यवस्थापन प्रणालीले जैविक विविधता संरक्षणका जोखिम तथा खतराको रोकथाम र न्यूनीकरण गर्न सक्षम छ ?	संक्षिप्तमा हाल संचालनमा रहेका शासकीय स्वरूप तथा व्यवस्थापनका प्रणालीका अभ्यासहरूको सम्पूर्ण जानकारी सहित यी अभ्यासहरू अति महत्वका जैविक विविधतामा पर्ने संरक्षणका जोखिम, खतरा र चुनौतीहरूलाई रोकथाम वा न्यूनीकरण गर्न सक्ने अवस्थितिको विश्लेषण, मुल्याङ्कन र दस्तावेजीकरण गर्ने।
मापदण्ड ७: प्रस्तावित क्षेत्रमा महत्वपूर्ण जैविक विविधताको स्व-स्थानीय दीर्घकालीन संरक्षण भएको हुने।	पहिचान गरिएका क्षेत्रहरूमा अति महत्वका जैविक विविधताको स्व-स्थानीय संरक्षण हुने सम्भावना कस्तो छ ?	स्थानीय समुदाय, महिला, आदिवासी जनजाति र अन्य सान्दर्भिक सरोकारवाला संस्थाहरूसँगको परामर्शमा दीर्घकालीन जैविक विविधताको स्व-स्थानीय संरक्षणका विभिन्न आयाम तथा सम्भावनामा छलफल, विश्लेषण र तथ्यको संक्षेपीकरण गर्ने। क्रमशः जैविक विविधताको दीर्घकालीन संरक्षणका उपाय एवं व्यवस्थापनका साझेदार संस्थाहरूको भूमिका र जिम्मेवारी समेत उल्लेख गर्ने।

<p>मापदण्ड ८: शासकीय स्वरूप र व्यवस्थापनका अभ्यासहरूमा समतामूलक अधिकारमुखी अवधारणाको अवलम्बन गरेको हुनेछ।</p>	<p>के प्रस्तावित क्षेत्रको शासकीय स्वरूप र व्यवस्थापन पद्धतिले समताका तीन पक्षहरू: पहिचान, प्रक्रिया र वितरणको आयामहरूमा अधिकारमुखी अवधारणा अनुरूप सम्बोधन गरिएको छ?</p>	<p>संक्षेपमा समतामूलक संरक्षणका निम्न तीन पक्षहरूमा विद्यमान शासकीय तथा व्यवस्थापनका विभिन्न अभ्यासहरूको अभिलेख गर्ने: १) आदिवासी जनजाति तथा स्थानीय समुदाय र अन्य सरोकारवालाहरूको मूल्यमान्यता, परम्परागत ज्ञान, अधिकार र विविधताको पहिचान, कदर र मान्यता भएको २) निर्णय प्रक्रियामा स्वतन्त्र, निष्पक्ष र प्रभावकारी सहभागिताको लागि सहभागितामूलक र समावेशी सिद्धान्तको अवलम्बन गरिएको र ३) सबै सरोकार लाभ र लागतमा निष्पक्ष र समन्यायिक वितरणमा पहुँच सुनिश्चित गरिएको।</p>
---	--	--

[Handwritten signature]

२.३ वर्गीकरण

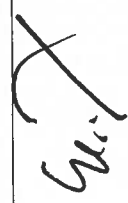
OECMको वर्गीकरण विषयगत क्षेत्रहरू, प्रचलित शासकीय स्वरूप तथा व्यवस्थापन प्रणाली र जैविक विविधताहरूको आधारमा प्रस्तावित OECM क्षेत्रहरूको तालिका ३ बमोजिम वर्गीकरण (समूहीकृत) गरिएको छ। यस क्षेत्रहरूसँग सम्बन्धित जानकारी बहु-सरोकारवालाहरूसँगको परामर्श एवं छलफलका क्रममा प्राप्त गरिएको थियो। संरक्षित क्षेत्र बाहिरका क्षेत्रमा रहेका जैविक विविधता क्षेत्र OECM ढाँचामा संरक्षण व्यवस्थापन गर्न विद्यमान शासकीय स्वरूपका व्यवस्थापन पद्धतिका योजनाहरूमा मूलप्रवाहीकरण गरिनु पर्दछ।

तालिका ३: OECM क्षेत्रको वर्गीकरण

क्र.स.	OECM का किसिम	शासकीय तथा व्यवस्थापन पद्धति	लक्षित क्षेत्रका विशेषता	वर्गीकरणका आधार
१	उच्च संरक्षण महत्वका वन: <ul style="list-style-type: none"> समुदायद्वारा व्यवस्थित वन सरकारद्वारा व्यवस्थित वन 	सामुदायिक वन - वन उपभोक्ता समूह र डिभिजन वन कार्यालयसंगको साझेदारी साझेदारी वन - वन उपभोक्ता समूह, स्थानीय सरकार, स्थानीय समुदाय, आदिवासी जनजाति समूह र डिभिजन वन कार्यालयसंगको साझेदारी धार्मिक वन - धार्मिक समूह, स्थानीय सरकार, स्थानीय समुदाय, आदिवासी जनजाति समूह र	<ul style="list-style-type: none"> जैविक मार्ग प्राकृतिक पारिस्थितिकीय प्रणालीको प्रतिनिधित्व हुने क्षेत्र, ऐतिहासिक महत्वका क्षेत्र, दुर्लभ र लोपोन्मुख प्रजातिहरूको वासस्थान, पारिस्थितिकीय कार्यप्रणाली र वातावरणीय सेवाहरू जलवायु परिवर्तनको असरबाट अनुकुलित वासस्थान, उच्च कार्बन मौज्जात क्षेत्र, 	<ul style="list-style-type: none"> यस किसिमका प्रस्तावित OECM क्षेत्रहरू सरकारद्वारा वा स्थानीय समुदाय तथा आदिवासी जनजाति वा सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहहरूसँगको सहकार्यमा व्यवस्थापन भएको। प्रस्तावित क्षेत्र संरक्षित क्षेत्र भन्दा बाहिर रहेको हुनुपर्छ। यस किसिमका OECM क्षेत्रहरू अन्तर्गत कम्तिमा एक वा एकभन्दा बढी जैविक विविधताका विशेषताहरू भएको हुनुपर्दछ र यस्ता क्षेत्रको व्यवस्थापन जैविक विविधताको दीर्घकालीन स्व-स्थानीय संरक्षणका उपलब्धि दिन सक्ने हुनुपर्दछ। प्रस्तावित क्षेत्र उल्लेख गरिएका जैविक विविधताको संरक्षण गर्नका लागि प्रयास हुनुका साथै जैविक

K

		डिभिजन वन कार्यालयको साझेदारी सरकारद्वारा व्यवस्थित वन-डिभिजन वन कार्यालय वन संरक्षण क्षेत्र - सामुदायिक वन र डिभिजन वन कार्यालय सरकारद्वारा व्यवस्थित वन, स्थानीय सरकार, आदिवासी जनजाति समूह, स्थानीय समुदाय।	<ul style="list-style-type: none"> महत्वका जैविक विविधता क्षेत्र वनस्पति क्षेत्र, विभिन्न पारिस्थितिकीय प्रणालीहरूको मिश्रण (मोजाइक) भएको क्षेत्र। पंक्षी संरक्षण क्षेत्र, महत्वपूर्ण सिमसार क्षेत्र, रामसार क्षेत्र, उत्तर-दक्षिण नदीबाट संरक्षित क्षेत्र जोडिने जलक्षेत्र, पवित्र धार्मिक, आध्यात्मिक, सांस्कृतिक क्षेत्र, 	<ul style="list-style-type: none"> यस किसिमका प्रस्तावित OEEM क्षेत्रहरूमा सरकार वा आदिवासी जनजाति र स्थानीय समुदायसंगको सहकार्यमा व्यवस्थापन गरिएको हुनुपर्छ। प्रस्तावित क्षेत्र संरक्षित क्षेत्र भन्दा बाहिर रहेको हुनुपर्छ। प्रस्तावित क्षेत्र कुनै एक जैविक विविधता संरक्षण गर्नका लागि पर्याप्त क्षेत्र भएको हुनुपर्छ। जैविक विविधताको स्व-स्थानीय दीर्घकालसम्म संरक्षण, प्रर्वधन तथा व्यवस्थापनका लागि एकीकृत व्यवस्थापन योजना कार्यान्वयन भएको वा हुन सक्ने। 	विविधताको स्व-स्थानीय दीर्घकालीन संरक्षण, प्रर्वधन तथा व्यवस्थापनका लागि दिगो व्यवस्थापन योजना तयार गरी एकीकृत व्यवस्थापन, जीविकोपार्जनका लागि दिगो उपयोग र दीर्घकालीन रैथाने जैविक विविधता संरक्षण प्रदान गर्न सक्ने गतिविधिहरू सञ्चालन भएको।
२	उच्च महत्वका सिमसार, नदी, ताल तथा पोखरी क्षेत्र		<ul style="list-style-type: none"> अद्वितीय खेती प्रणाली^१, कृषि-पारिस्थितिक अभ्यास (Agro-ecological practices), स्थानीय प्रजाति, स्थानीय बाली, पशुधन र माछा प्रजाति, अन्तरफल बाली प्रणाली, 	<ul style="list-style-type: none"> यस किसिमको प्रस्तावित क्षेत्र परम्परागत कृषि-पारिस्थितिक ज्ञान र संस्कृतिको प्रयोग गरी खाद्य उत्पादन र वातावरण संरक्षणको माध्यमबाट पुस्तौनीको विकासक्रममा विकसित हुँदै आएको हुनुपर्छ। सम्भावित OEEM क्षेत्रको खेती प्रणालीमा मुख्य रूपमा स्थानीय बाली, पशुपंक्षी र माछाको धेरै हदसम्म 	
३	कृषि जैविक विविधता क्षेत्र	कृषक, कृषक समूह, स्थानीय सरकार, आदिवासी जनजाती तथा समुदाय			

४ जैविक विविधता र स्थानीय समुदायको जीविकोपार्जनमा वृद्धि गर्दै परम्परागत व्यवस्थापन खेती प्रणाली प्रयोग गरी रैथाने बालीहरूको संरक्षण गर्ने प्रणाली।

			<ul style="list-style-type: none"> परम्परागत खेती प्रविधिको प्रयोगमा बाहुल्यता र कम मात्रामा भू उपयोग प्रणालीमा परिवर्तन भएको हुनुपर्दछ। प्रस्तावित क्षेत्र संरक्षित क्षेत्रभन्दा बाहिर रहेको हुनुपर्दछ। 	<ul style="list-style-type: none"> परम्परागत पारिस्थितिक ज्ञान (TEK) र खाद्य तथा जीविकोपार्जन सुरक्षाको लागि आनुवंशिक स्रोतहरू भएको खेती प्रणाली। 	<ul style="list-style-type: none"> यस किसिमका प्रस्तावित महत्वपूर्ण जलाधार-भूपरिधि क्षेत्र संरक्षित क्षेत्र बाहिर हुनुपर्दछ। प्रस्तावित क्षेत्रमा कम्तिमा एक उल्लेखनीय जैविक विविधताको वा पारिस्थितिकीय प्रणालीको संरक्षणको सम्भावना हुनु पर्दछ र यसको स्वः स्थानीय संरक्षण प्रदान गर्नको लागि व्यवस्थापन योजना भएको हुनुपर्दछ।
४	उच्च महत्वका जलाधार/भू-परिधि क्षेत्र	स्थानीय सरकार, जलाधार क्षेत्र भित्रका सामुदायिक वन, आदिवासी जनजाती तथा स्थानीय समुदाय	<ul style="list-style-type: none"> महत्वका पारिस्थितिकीय प्रणालीको प्रतिनिधित्व, लामो दुरीमा विचरण गर्ने संरक्षित तथा प्रतिबन्धित प्रजातिहरू संरक्षण, पारिस्थितिक कार्यप्रणाली तथा सेवाहरू संरक्षित जलाधार क्षेत्रहरू 	<ul style="list-style-type: none"> संस्कृतिक र पारिस्थितिक सम्पदा, जैविक विविधता र यससँग सम्बन्धित पारिस्थितिक कार्य प्रणाली र सेवाहरू। 	<ul style="list-style-type: none"> यस किसिमका प्रस्तावित पुरातात्विक, सांस्कृतिक तथा धार्मिक पवित्र स्थलहरू संरक्षित क्षेत्र बाहिर रहेको हुनुपर्छ। प्रस्तावित क्षेत्र स्वः स्थानीय दीर्घकालीन संरक्षण योजना अनुसार गाँउपालिका, नगरपालिका र सम्बन्धित पुरातात्विक निकाय वा सामुदायिक संस्थाद्वारा वा सहकार्यमा व्यवस्थापन गरिएको हुनुपर्दछ। प्रस्तावित क्षेत्रले दिगो जैविक विविधताको संरक्षणका लागि जैविक विविधताका मूल्य, पारिस्थितिक कार्यप्रणाली तथा सेवाहरू कायम गर्न सक्ने हुनुपर्दछ।
५	पुरातात्विक, सांस्कृतिक, तथा पवित्र धार्मिक स्थल	स्थानीय सरकार, पुरातत्व सम्बन्धी निकाय, आदिवासी जनजाति तथा स्थानीय समुदाय	<ul style="list-style-type: none"> संस्कृतिक र पारिस्थितिक सम्पदा, जैविक विविधता र यससँग सम्बन्धित पारिस्थितिक कार्य प्रणाली र सेवाहरू। 	<ul style="list-style-type: none"> संस्कृतिक र पारिस्थितिक सम्पदा, जैविक विविधता र यससँग सम्बन्धित पारिस्थितिक कार्य प्रणाली र सेवाहरू। 	<ul style="list-style-type: none"> यस किसिमका प्रस्तावित पुरातात्विक, सांस्कृतिक तथा धार्मिक पवित्र स्थलहरू संरक्षित क्षेत्र बाहिर रहेको हुनुपर्छ। प्रस्तावित क्षेत्र स्वः स्थानीय दीर्घकालीन संरक्षण योजना अनुसार गाँउपालिका, नगरपालिका र सम्बन्धित पुरातात्विक निकाय वा सामुदायिक संस्थाद्वारा वा सहकार्यमा व्यवस्थापन गरिएको हुनुपर्दछ। प्रस्तावित क्षेत्रले दिगो जैविक विविधताको संरक्षणका लागि जैविक विविधताका मूल्य, पारिस्थितिक कार्यप्रणाली तथा सेवाहरू कायम गर्न सक्ने हुनुपर्दछ।

६	निजी तथा शहरी क्षेत्र	व्यक्ति, निजी संस्थाको स्वामित्वमा वा स्थानीय सरकार संगको साझेदारीमा व्यवस्थापन	<ul style="list-style-type: none"> स्थानीय प्रजाति वा तिनको वासस्थान पारिस्थितिक सेवा 	<ul style="list-style-type: none"> निजी स्वामित्वमा रहेका निजी वन तथा सिमसार क्षेत्र निश्चित संस्थागत संगन्त्र मार्फत त्यहाँ अवस्थित जैविक विविधता वा पारिस्थितिकीय प्रणालीको दीर्घकालीन संरक्षणका लागि OECM को रूपमा योग्य हुन सक्छन्। निजी वा निजी स्वामित्वका संस्थाहरूलाई कबुलियत गरी संरक्षित क्षेत्र बाहिरका राष्ट्रिय वन र त्यहाँ अवस्थित जैविक विविधताका क्षेत्रको स्व-स्थानीय दीर्घकालीन संरक्षणका लागि दिएको क्षेत्र OECM को लागि योग्य हुन सक्छन्। संरक्षित क्षेत्र बाहिरका पारिस्थितिकीय कार्यप्रणाली तथा सेवा प्रदान गर्न सक्ने जैविक विविधता संरक्षणका दृष्टिकोणले महत्वका सार्वजनिक क्षेत्रका सिमसार वा सार्वजनिक वन क्षेत्र स्थानीय सरकार, समुदाय र निजी क्षेत्र बिचको साझेदारी अन्तर्गत व्यवस्थापन गर्न सकिने क्षेत्र OECM को लागि योग्य हुन सक्छन्।
७	खर्क वा घाँसे मैदान	प्रदेश सरकार, स्थानीय सरकार, आदिवासी जनजाती तथा स्थानीय समुदाय वा साझेदारीमा व्यवस्थापन	<ul style="list-style-type: none"> स्व-स्थानीय घाँस प्रजाति, परम्परागत पारिस्थितिक ज्ञान, जैविक विविधतासँग सम्बन्धित पारिस्थितिकीय कार्यप्रणाली तथा सेवाहरू । 	<ul style="list-style-type: none"> प्रस्तावित क्षेत्र संरक्षित क्षेत्र बाहिर रहेको हुनुपर्दछ। प्रस्तावित क्षेत्रले कम्तिमा एक जैविक विविधताका विशेषताहरूको प्रतिनिधित्व गर्नुपर्दछ र जैविक विविधताको स्व-स्थानीय दीर्घकालीन संरक्षण प्रदान गर्नको लागि व्यवस्थापन योजना भएको हुनुपर्दछ। प्रस्तावित क्षेत्रमा खर्क पारिस्थितिकीय प्रणालीलाई दिगो बनाउन पशुपालन र चरन प्रणालीमा परम्परागत पारिस्थितिक ज्ञानको आधारमा सञ्चालन गरिएको हुनुपर्दछ।

८	आदिवासी जनजाति समुदायले संरक्षण गरेको क्षेत्र	आदिवासी जनजाति समुदायसंग सम्बन्धित संस्था र परम्परागत पद्धति	<ul style="list-style-type: none"> • अति महत्वका जैविक विविधता र पारिस्थितिक सेवाहरू, • स्थानीय आदिवासी जनजातिका परम्परागत ज्ञान, सिप र अभ्यासहरू, • पवित्र धार्मिक तथा सांस्कृतिक स्थलहरू 	<ul style="list-style-type: none"> • प्रस्तावित क्षेत्र संरक्षित क्षेत्र बाहिर अवस्थित हुनुपर्दछ। • पारिस्थितिक सेवाहरू कायम राख्दै जैविक विविधताको स्वः स्थानीय दीर्घकालीन संरक्षणको लागि परम्परागत पारिस्थितिक ज्ञान र अभ्यासहरू प्रयोग गरी प्रस्तावित क्षेत्रलाई आदिवासी जनजाति समूहद्वारा व्यवस्थित गरिएको हुनुपर्दछ।
---	--	--	---	---

Sanj

Sanj

AK

२.४ संस्थागत व्यवस्था र भूमिका

२.४.१ संस्थागत व्यवस्था

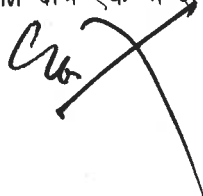
यस मार्गदर्शनको कार्यान्वयन गर्न वन तथा वातावरण मन्त्रालय र अन्तर्गतका विभाग, प्रदेश अन्तर्गतका प्राकृतिक स्रोत व्यवस्थापनमा संलग्न निकायहरू तथा स्थानीय सरकारका विद्यमान संरचना मार्फत संचालन हुनेछ। संघ, प्रदेश र स्थानीय तहमा संलग्न हुने तहगत जिम्मेवार संस्थाहरूको चित्रण चित्र १ प्रस्तुत गरिएको छ। नेपाल सरकारका विषयगत मन्त्रालय र सरोकारवाला संस्थाहरूसँग समन्वय वन तथा वातावरण मन्त्रालय र वन तथा भू-संरक्षण विभागले गर्ने छन्। विभागको संयोजकत्वमा बहु-सरोकारवाला OEEM समन्वय, अनुगमन र मूल्याङ्कन समिति रहने छ। समितिमा सम्बन्धित मन्त्रालय, विभाग, जैविक विविधता संरक्षणमा संलग्न साझेदार संस्थाहरू, नागरिक समाज, संघसंस्था, आदिवासी जनजाति, स्थानीय सामुदायिक संघसंस्था तथा अन्य सरोकारवालाहरूले तोकेका प्रतिनिधि रहनेछन्। समितिले OEEM को ढाँचालाई देशभर लागू गर्नका लागि आवश्यक समन्वयात्मक भूमिका निर्वाह गर्नेछ।

वन तथा भू-संरक्षण विभाग र प्रदेश वन तथा वातावरण हेर्ने सम्बन्धित मन्त्रालयले क्रमशः संघ र प्रादेशिक तहमा समन्वय गर्नेछ। वन तथा भू-संरक्षण विभागले वन अनुसन्धान तथा प्रशिक्षण केन्द्रसंगको सहकार्यमा OEEM का स्थलगत सूचना एवं तथ्यगत विवरणलाई वेबबेस (Web base) एकीकृत वन सूचना प्रणालीमा (IFMIS) एकीकरण गर्ने उपकरणको विकास गरी उपभोक्ता मैत्री अनुगमन प्रणाली संचालन गर्न सकिने छ। उक्त अन्तरक्रियात्मक अनुगमन म्यापिङ प्रणालीले जैविक विविधता संरक्षण र अन्य संरक्षण गतिविधिहरूको प्रभावहरूको लेखाजोखा तथा रिपोर्टिङमा सहयोग गर्ने छ। यसैगरी, वन तथा भू-संरक्षण विभागले वन तथा वातावरण मन्त्रालयसंगको समन्वयमा कृषि तथा पशुपंक्षी विकास मन्त्रालय र त्यस मातहतका कृषि विभाग तथा पशुपंक्षी विकास विभाग, पुरातत्व विभागसँगको समन्वय र सहकार्यमा कृषि जैविक विविधता र पुरातात्विक महत्वका जैविक विविधताका क्षेत्रहरूको पहिचान गर्न आवश्यक पहल गर्दछ।

प्रदेशस्थित वन तथा वातावरण सम्बन्धित मन्त्रालयले OEEM मार्गदर्शन प्रभावकारी कार्यान्वयनमा समन्वय गर्न प्रदेश अन्तर्गतका सम्बन्धित मन्त्रालयका प्रतिनिधि, स्थानीय आदिवासी जनजाति तथा समुदायका प्रतिनिधि, प्रादेशिक नागरिक समाजका आधिकारिक प्रतिनिधि, सामुदायिक संस्थाका प्रतिनिधि, निजीक्षेत्रका प्रतिनिधि आदि सदस्य रहेको एक समन्वय समिति गठन गर्ने छ। त्यसैगरी सम्भावित OEEM क्षेत्र एक भन्दा बढी प्रादेशिक सिमानामा परेको

२२

खण्डमा वन तथा वातावरण मन्त्रालयले वन ऐन, २०७६ मा व्यवस्था भएको अन्तरतह समन्वय समितिको निर्णयले तोकिएको अन्तर प्रदेश समन्वय कार्यदलले आवश्यक समन्वय तथा सहकार्य गर्न सक्नेछ।

स्थानीय तहमा डिभिजन वन कार्यालयको सहयोगमा जिल्ला वन क्षेत्र समन्वय समिति र महानगरपालिका/उपमहानगरपालिका/नगरपालिका/गाउँपालिकाको कार्यालय, स्थानीय समुदाय, आदिवासी जनजाति, सम्बन्धित अधिकारवालाहरू र सरोकारवालाहरूका प्रतिनिधिहरूको स्थानीय तहमा OECM क्षेत्रहरूको पहिचान, अध्ययन, अनुगमन तथा मूल्याङ्कन, समतामूलक व्यवस्थापन र आवश्यक रिपोर्टिङका लागि महत्वपूर्ण भूमिकामा निर्वाह गर्ने छ।

तालिका ४: सरोकारवालाहरूको भूमिका

किसिम	नाम	भूमिका
संघीय सरकार	<ul style="list-style-type: none"> वन तथा वातावरण मन्त्रालय र यस अन्तर्गतका विभागहरू, कृषि तथा पशुपंक्षी विकास मन्त्रालय, संस्कृति, पर्यटन तथा नागरिक उड्डयन मन्त्रालय र यस अन्तर्गतका विभागहरू, वन अनुसन्धान तथा प्रशिक्षण केन्द्र, रेड कार्यान्वयन केन्द्र, राष्ट्रपति चुरे तराई मधेस संरक्षण विकास बोर्ड, सम्बन्धित संवैधानिक निकाय र आयोगहरू 	<ul style="list-style-type: none"> योजना तर्जुमा तथा कार्यान्वयनमा टेवा पुऱ्याउने योजना कार्यान्वयनका लागि आवश्यक नीति र कानुन निर्माणमा सहजीकरण गर्ने। संस्थागत र मानव संसाधन विकासमा गर्ने। संरक्षित क्षेत्र बाहिरको जैविक विविधता संरक्षणका लागि आवश्यक नीति तर्जुमा तथा मूलप्रवाहीकरण गर्ने। वित्तीय स्रोत विनियोजन र व्यवस्थापन। OECM क्षेत्रहरूको पहिचान तथा राष्ट्रिय र अन्तर्राष्ट्रिय रिपोर्टिङ। कृषि जैविक विविधता संरक्षण र व्यवस्थापन गर्ने। अन्तरदेशीय जैविक विविधता र पारिस्थितिकीय प्रणालीहरूको संरक्षणका लागि छिमेकी देशहरूसँग सहकार्य र समन्वय गर्ने। अनुसन्धान, अनुगमन, मूल्याङ्कन तथा ज्ञान व्यवस्थापन गर्ने। समावेशी र प्रभावकारी जैविक विविधता संरक्षण र व्यवस्थापनका मुद्दाहरू, चुनौतिहरू र अवरोधहरूको सम्बोधन गर्ने। स्थापित OECM क्षेत्रहरूको नियमित अनुगमन र मूल्याङ्कन सुनिश्चित गर्ने। लक्ष्य ३ को कार्यान्वयनमा उपलब्ध विज्ञान र प्रविधिको प्रयोग सुनिश्चित गर्न आवश्यक अनुसन्धान र ज्ञान व्यवस्थापन गर्ने।
प्रदेश सरकार	<ul style="list-style-type: none"> प्रदेश योजना आयोग, प्रदेश वन तथा वातावरण सम्बन्धित मन्त्रालय, कृषि तथा पशुपंक्षी विकास मन्त्रालय, प्रदेश वन निर्देशनालय 	<ul style="list-style-type: none"> प्रादेशिक योजना तर्जुमा तथा कार्यान्वयन गर्ने। योजना कार्यान्वयनका लागि आवश्यक संघीय नीतिसँगको तालमेलका लागि प्रादेशिक नीति र कानुन निर्माण गर्ने।

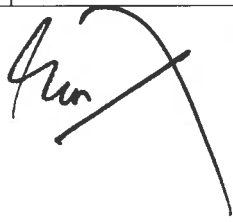
२५

	<ul style="list-style-type: none"> • कृषि तथा पशुपंक्षी निर्देशालय, • प्रदेश जैविक विविधता संरक्षण समिति, • प्रदेश वन अनुसन्धान तथा प्रशिक्षण केन्द्र, • डिभिजन वन कार्यालयहरू, • भू तथा जलाधार व्यवस्थापन कार्यालय • कृषि ज्ञान केन्द्रहरू 	<ul style="list-style-type: none"> • स्थानीय समुदाय तथा आदिवासी जनजातिहरूको क्षमता तथा मानव संसाधन विकास। • संरक्षित क्षेत्र बाहिरको जैविक विविधता संरक्षणका लागि आवश्यक नीति रणनीति, योजना र कार्यक्रममा OECMको मूलप्रवाहीकरण गर्ने। • वित्तीय स्रोत विनियोजन र व्यवस्थापन। • कृषि जैविक विविधता संरक्षण र व्यवस्थापन। • अनुसन्धान, अनुगमन, मूल्याङ्कन तथा ज्ञान व्यवस्थापन गर्न समन्वयकारी भूमिका। • समावेशी र प्रभावकारी जैविक विविधता संरक्षण र व्यवस्थापनका मुद्दाहरू, चुनौतीहरू र अवरोधहरूको सम्बोधन। • OECM क्षेत्रहरूको छनौट, जैविक विविधताको संरक्षण तथा व्यवस्थापन, नियमित अनुगमन र मूल्याङ्कन सुनिश्चित। • अनुसन्धान, अनुगमन, मूल्याङ्कन, र ज्ञान व्यवस्थापन। • व्यवस्थापन सूचना प्रणालीको तयार तथा व्यवस्थापन।
<p>स्थानीय सरकार र जिल्ला वन क्षेत्र समन्वय समिति</p>	<ul style="list-style-type: none"> • महानगरपालिका, उपमहानगरपालिका, नगरपालिका, गाउँपालिका, जिल्ला समन्वय समिति, • जिल्ला वन क्षेत्र समन्वय समिति। 	<ul style="list-style-type: none"> • मार्गदर्शन कार्यान्वयनका लागि आवश्यक संघीय तथा प्रादेशिक नीति अनुरूप स्थानीय नीति र कानून निर्माण गर्ने। • वित्तीय स्रोत विनियोजन र व्यवस्थापन। • OECM क्षेत्रहरूको पहिचान व्यवस्थापन, अनुगमन तथा रिपोर्टिङ। • स्थापित OECM क्षेत्रहरूको छनौट, जैविक विविधताको संरक्षण तथा व्यवस्थापन, नियमित अनुगमन र मूल्याङ्कन सुनिश्चित गर्ने। • अनुसन्धान, अनुगमन, मूल्याङ्कन र ज्ञान व्यवस्थापन।
<p>प्रदेश, जिल्ला तथा स्थानीय तह स्तरका आदिवासी</p>	<ul style="list-style-type: none"> • आदिवासी जनजाति तथा स्थानीय समुदायका संघसंस्था तथा नेटवर्कहरू 	<ul style="list-style-type: none"> • परम्परागत ज्ञान केन्द्र स्थापना र अनुसन्धान, अनुगमन, मूल्याङ्कन र ज्ञान व्यवस्थापन।

२६

जनजाति र सामुदायिक संस्थाहरू		<ul style="list-style-type: none"> आदिवासी जनजातिको पक्षपोषण, जनचेतना अभिवृद्धि र क्षमता विकास गर्ने।
समुदायमा आधारित संघ संस्था	<ul style="list-style-type: none"> सामुदायिक वन, साझेदारी वन, वन संरक्षण क्षेत्र, कबुलियती वन र धार्मिक वन समिति, गैह्रसरकारी संस्था, परम्परागत संस्थाहरू, वन उपभोक्ता समूहहरू 	<ul style="list-style-type: none"> समुदायको पक्षपोषण, जनचेतना अभिवृद्धि, क्षमता विकास गर्ने। कार्यक्रम विकास प्रक्रियामा महिला, स्थानीय तथा आदिवासी समुदायहरूको अर्थपूर्ण सहभागिता सुनिश्चित। स्वतन्त्र, पुर्व-सूचना सहितको सहमति प्राप्त गरी जैविक विविधता र सांस्कृतिक मूल्यहरूको मान्यता र व्यवस्थापन र पारिस्थितिक अक्षयुणता कायम गर्ने। जैविक विविधता संरक्षण-मैत्री उद्यमहरू, परम्परागत ज्ञानमा आधारित उद्यमहरू मार्फत जैविक विविधता संरक्षणमा योगदान गरी प्रकृति र मानिस बिचको सम्बन्धलाई उच्च राख्ने। तोकिएको क्षेत्रको जैविक विविधताका संरक्षण तथा व्यवस्थापनमा संलग्न रहने।
वन, वातावरण र जैविक विविधता संरक्षणका साझेदार	<ul style="list-style-type: none"> राष्ट्रिय प्रकृति संरक्षण कोष, राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय गैह्रसरकारी संस्थाहरू 	<ul style="list-style-type: none"> प्राविधिक तथा वित्तीय क्षमता विकास र ज्ञान व्यवस्थापनमा सहयोग र समन्वय गर्ने। स्वतन्त्र, पुर्व-सूचना सहितको सहमति प्राप्त गरी जैविक विविधता र सांस्कृतिक मूल्य, मान्यता, र व्यवस्थापन र पारिस्थितिक अखण्डता कायम राख्न सहजीकरण गर्ने। विस्तृत जैविक विविधता अध्ययन, सर्वेक्षण, अनुगमन र रिपोर्टिगमा प्राविधिक सहयोग गर्ने।
शैक्षिक संस्था	<ul style="list-style-type: none"> विश्वविद्यालय र अनुसन्धान संस्थाहरू 	<ul style="list-style-type: none"> जैविक विविधता संरक्षणमैत्री उद्यम र पूर्वाधार विकास क्षेत्र सम्बन्धमा अध्ययन। अनुसन्धान, अनुगमन र ज्ञान व्यवस्थापनमा सहयोग।

निजी क्षेत्र	<ul style="list-style-type: none"> • व्यक्ति वा निजी वाणिज्य तथा व्यापार सम्बन्धी संस्थाहरु 	<ul style="list-style-type: none"> • OECM क्षेत्रहरुको पहिचान गर्न कर्पोरेट सामाजिक उत्तरदायित्व अन्तर्गत आर्थिक सहयोग। • अनुसन्धान, अनुगमन र ज्ञान व्यवस्थापनमा सहयोग। • आदिवासी जनजाति तथा स्थानीय तथा समुदाय र अन्य सरोकारवालाहरुको क्षमता विकास सहयोग। • OECM क्षेत्रहरुमा प्रकृतिमा आधारित उद्यमहरुको व्यवस्थापनमा लगानी।
--------------	--	--

२.५ नीतिगत

संरक्षित क्षेत्र बाहिरका अति-महत्वका जैविक विविधता क्षेत्रको संरक्षण तथा व्यवस्थापन गर्नका लागि OECM एक नयाँ आयाम भएको हुँदा यसलाई प्रचलित नीति, कानून तथा नियामक संरचनामा समायोजन गर्न आवश्यक छ। यसका लागि छुट्टै संरचना भन्दा विद्यमान नीतिहरू तथा कानुनी संरचनामा तपसिलमा उल्लेखित व्यवस्थाहरु समावेश गर्न सिफारिस गरिएको छ।

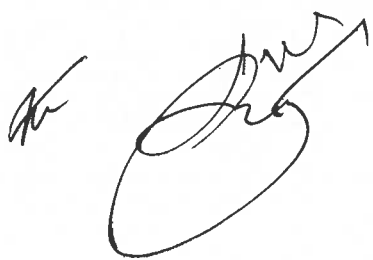
तालिका ५: जैविक विविधता संरक्षणका विद्यमान नीतिगत तथा कानूनी संरचना र संसोधनका प्रस्ताव

मूख्य नीति तथा कानूनी व्यवस्था	संसोधनका प्रस्ताव
१. राष्ट्रिय वन नीति २०७५, राष्ट्रिय कृषि वन नीति २०७६, राष्ट्रिय कृषि जैविक विविधता नीति २०६३, राष्ट्रिय कृषि नीति २०६१, सिमसार नीति २०६९, खर्क नीति २०६८, राष्ट्रिय वनको एकीकृत रणनीतिक योजना, २०८१-२१००	<ul style="list-style-type: none"> • राष्ट्रिय वन नीति, २०७५ मा जैविक विविधतामा धनी रहेको र स्थानीय समुदायद्वारा परम्परागत रूपमा संरक्षण र व्यवस्थापन गरिएको संरक्षित क्षेत्र प्रणाली बाहिरका वन क्षेत्रहरूलाई "सामुदायिक संरक्षण क्षेत्र" (Community Conserved Area) पहिचान गर्न सक्ने प्रावधान रहेको छ। यसमा "संरक्षित क्षेत्र बाहिरका भौगोलिक रूपमा परिभाषित क्षेत्रका पारिस्थितिक प्रणालीहरू जस्तै वनजङ्गल, कृषि जैविक विविधता, नदी, खर्क, सिमसार, पुरातात्विक-सांस्कृतिक महत्वका आदि क्षेत्रहरू जहाँका जैविक विविधता र पारिस्थितिक कार्यप्रणाली र वातावरणीय सेवाहरू अति-महत्वका छन् र यी क्षेत्रहरू स्व-स्थानीयमा समुदायद्वारा प्रभावकारी संरक्षण र व्यवस्थापन गरिएको छन्" भने यस्ता क्षेत्रलाई समुदायको स्वेच्छाले

Handwritten signature and initials

Handwritten signature

	<p>OECM को पहिचान दिन सकिने प्रावधान आगामि नयाँ नीति तथा कानुनी संरचना निर्माण वा सुधारहरुमा समावेश गर्नु पर्ने देखिन्छ।</p> <ul style="list-style-type: none"> राष्ट्रिय कृषि नीति, २०६१ मा जैविक विविधता संरक्षणका लागि जीन बैंक र स्व-स्थानीय संरक्षण (<i>In-situ</i>) लाई प्रोत्साहन गर्ने भन्ने व्यवस्थालाई OECM ढाँचा बमोजिम व्यवस्थापन गरिनेछ भनी उल्लेख हुनुपर्ने। राष्ट्रिय कृषिवन नीति, २०७६, सिमसार नीति २०६९, खर्क नीति २०६८ मा OECM सम्बन्धी व्यवस्था थप गर्ने। राष्ट्रिय वनको एकीकृत रणनीतिक योजना, २०८१-२१०० मा पारिस्थितिकीय प्रणाली, जैविक विविधता र वन्यजन्तु संरक्षणको रणनीतिमा OECM का सम्भाव्य क्षेत्र पहिचान गर्ने सम्बन्धी व्यवस्था थप गर्ने।
<p>संघीय वन ऐन २०७६ र वन नियमावली २०७९, प्रदेश वन ऐन र स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४</p>	<ul style="list-style-type: none"> OECMको राष्ट्रिय नाम पहिचान गर्ने। संरक्षित क्षेत्र बाहिर पाइने, स्थानीय समुदायले परम्परा देखि आधिकारिक संस्थाद्वारा संरक्षण र व्यवस्थापन गर्दै आएका, जैविक विविधता, पारिस्थितिकीय प्रणाली र वातावरणीय सेवाका दृष्टिकोणले अति-महत्वपूर्ण क्षेत्रहरुको दीर्घकालीन संरक्षण र व्यवस्थापन गर्ने उद्देश्यले OECM क्षेत्र निर्धारण गर्न सकिने व्यवस्था वन ऐन २०७६ र वन नियमावली २०७९ को संशोधनमा समावेश गर्ने।
<p>वातावरण संरक्षण ऐन २०७६</p>	<ul style="list-style-type: none"> राष्ट्रिय सम्पदाको संरक्षण सम्बन्धी दफा अन्तर्गत OECM सम्बन्धी प्रावधान समावेश गर्ने।

परिच्छेद ३

३.१ अनुगमन र मुल्यांकन

जैविक विविधता मूल्यहरूको अवस्था स्थिर छ वा छैन र व्यवस्थापनलाई पनि आवश्यकता अनुसार सुधार र अनुकूलित व्यवस्थापन गर्ने अभिप्रायले OECM क्षेत्रहरूको नियमित रूपमा अनुगमन गर्नु आवश्यक छ। सरोकारवालाहरूको संलग्नता, परम्परागत ज्ञान र विज्ञको रायको प्रयोगले अनुगमनलाई बढी समय सापेक्ष र प्रभावकारी बनाउन सकिन्छ। अनुगमनका उपकरणहरूको जस्तै IUCN Green List, Integrated Management Effectiveness Tool (IMET), Social Assessment for Governance and Equity (SAGE – IIED) गर्न प्रयोग गरिन्छ। राष्ट्रिय तथा WD-OECM मा रेपोर्टिङ्ग गर्दा अनुगमन गर्ने आधिकारिक निकाय तोकिनु पर्दछ। अनुगमन गर्ने संस्था वा निकायले अनुगमन डेटा सुरक्षित राख्ने, सार्वजनिक रूपमा उपलब्ध गराउने र संक्षिप्त विवरणको सुनिश्चित गर्नु पर्दछ। विभिन्न तहमा गरिने विभिन्न अनुगमन तथा मुल्यांकनका संरचना तालिका ६ बमोजिम हुने छ।

वन तथा भू-संरक्षण विभागले प्रदेश वन तथा वातावरण सम्बन्धित मन्त्रालय, प्रदेश वन निर्देशनालय, डिभिजन वन कार्यालयहरू, स्थानीय सरकार, आदिवासी जनजाति तथा स्थानीय समुदाय, सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहहरू, सम्बन्धित अधिकारवालाहरू तथा अन्य सरोकारवालाहरूसँगको समन्वयमा सबै तहमा OECM क्षेत्रहरूको समग्र आवधिक अनुगमन र मूल्यांकनको लागि आवश्यक समन्वय गर्नेछ। यस विभागले वन अनुसन्धान तथा प्रशिक्षण केन्द्रसंगको सहकार्यमा OECM क्षेत्रहरूको एकीकृत वेबवैश (Web-based) अनुगमन, मूल्यांकन र रिपोर्टिङ्गका लागि अन्तरक्रियात्मक र प्रयोगकर्ता मैत्री अनुगमन प्रणाली संचालन गर्नेछ। सम्बन्धित OECM क्षेत्रहरूको संरक्षण र व्यवस्थापन प्रभावकारिताको अनुगमन र मूल्यांकन सूचक सहितको ढाँचा अनुसूची ५ मा समावेश गरिएको छ। उक्त सूचकहरू व्यवस्थापन प्रणाली अन्तर्गतका अनुगमन गतिविधिहरूसँग सम्बन्धित छन्।

तालिका ६ : अनुगमन तथा मुल्यांकनको संरचना

तह (कहाँ)	कार्यक्रम (के)	निकाय (कसले)	समय (कहिले)	कार्य प्रकृया (कसरी)
संघ	नीति र मार्गदर्शन	वन तथा भू-संरक्षण विभाग	वार्षिक र आवधिक	OECM अनुगमन मुल्यांकन समन्वय समिति

३०

प्रदेश	कार्यक्रम/आयोजना	प्रदेश वन निर्देशनालय	त्रैमासिक र वार्षिक	प्रदेश समन्वय समिति
अन्तर प्रदेश	कार्यक्रम/आयोजना	वन तथा भू-संरक्षण विभाग	वार्षिक	अन्तरप्रदेश समन्वय समिति
जिल्ला	कार्यक्रम/आयोजना	डिभिजन वन कार्यालय	त्रैमासिक र वार्षिक	जिल्ला वन क्षेत्र समन्वय समिति
स्थानीय तह	कार्यक्रम/आयोजना	कार्यपालिका	त्रैमासिक र वार्षिक	सहभागितामूलक र नियमानुसार
समुदाय	कार्यक्रम/आयोजना	स्थानीय समुदायिक संस्था, सामुदायिक वन उपभोक्ता समूह	त्रैमासिक वा आवश्यकता अनुसार	स्वयम तथा सहभागितामूलक वा परम्परागत अभ्यास अनुसार

परिच्छेद ४

४.१ विविध

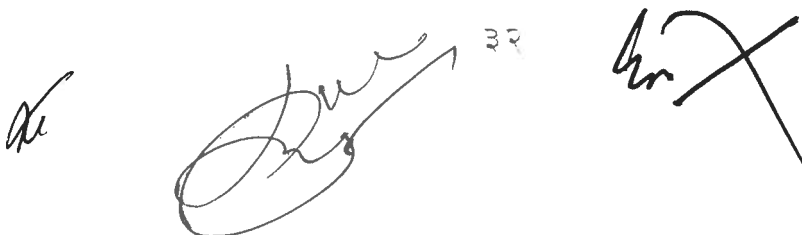
४.१.१ समन्वय

संघीय, प्रादेशिक तथा स्थानीय तहका नीति, रणनीति, योजना र कार्यक्रमहरूमा OECS सम्बन्धी व्यवस्थालाई मूलप्रवाहीकरण गर्न यस मार्गदर्शन सहायक हुनेछ। समावेश गर्ने प्रक्रियाको राष्ट्रिय जैविक विविधता रणनीति तथा कार्ययोजनाबाट (NBSAP) प्रारम्भ भएको छ। यस रणनीतिक कार्ययोजना OECS का ढाँचालाई अन्तर विषयगत क्षेत्रहरूमा बढावा गर्न समन्वय गर्ने मञ्च र संघीय, प्रादेशिक तथा स्थानीय तहमा जैविक विविधताको दीर्घकालीन स्व-स्थानीय संरक्षणका नीति तथा कार्यक्रम तर्जुमा गर्ने आधार हो।

सहभागितामूलक भू-स्थलगत योजना (Spatial Planning), प्रजाति-आधारित संरक्षण योजना तर्जुमा, आर्थिक तथा बजारमा-आधारित नियामक उपकरणहरू जस्तै कार्बन व्यापार, वातावरणीय सेवाको भुक्तानी प्रणाली विकास, अन्य प्रोत्साहनका विभिन्न सुविधाहरू र पर्यापर्यटन मूलप्रवाहीकरण आदि, तर्जुमा गर्दा सम्बन्धित पक्षसंग, जिम्मेवार संस्था वा निकायले समन्वय वा सहकार्य गर्दा OECS क्षेत्र पहिचान तथा दिगो व्यवस्थापनको योजना तयारी गर्न र आवश्यक आर्थिक सहायताका वैकल्पिक स्रोतहरू जुटाउन पुग्न सक्दछ। यसका साथै जलवायु परिवर्तन अनुकूलनका विभिन्न कार्यनीति र योजनाहरूमा OECS को ढाँचालाई एकीकृत गरी जलवायु जोखिम न्यूनीकरणमा टेवा पुऱ्याउन, मानिस र प्रकृतिबिच सहअस्तित्व कायम गरी अनुकूलन क्षमता बढाउन सहायक हुने देखिन्छ।

४.१.२ OECS क्षेत्रको पहिचान, निर्धारण र मान्यता तथा रेपोर्टिङ्ग

OECS क्षेत्रको पहिचान प्रक्रिया पूरा भई त्यसको मापदण्ड पूरा गरेको पुष्टि भएपछि र रिपोर्टिङ्ग गर्ने सहमति प्राप्त भएपछि सम्बन्धित डिभिजन वन कार्यालयले पुष्ट्याईका आधारहरू संलग्न गरी, प्रदेश वन निर्देशनालयको सैद्धान्तिक सहमति लिई प्रदेश वन तथा वातावरण सम्बन्धित मन्त्रालय मार्फत प्रस्तावित क्षेत्रलाई OECS निर्धारण गर्न सिफारिस गरी वन तथा भू-संरक्षण विभागमा पठाउने छ। यदि OECS निर्धारण गरिने क्षेत्र, वन क्षेत्र भन्दा बाहिरका अन्य बिषयगत क्षेत्र सम्बन्धित भएमा स्थानीय सरकार र जिल्ला वन क्षेत्र समन्वय समितिको निर्णय सहितका पुष्ट्याईका आधार संलग्न गरी प्रदेश मन्त्रालय हुँदै विभागमा पठाउने व्यवस्था गर्नु पर्दछ। विभागले जिल्ला र प्रदेशको सिफारिसमा संलग्न सम्पूर्ण दस्तावेजको अध्ययन विश्लेषण गर्दा नियमित प्रकृया र OECS मापदण्ड अनुसारको भए

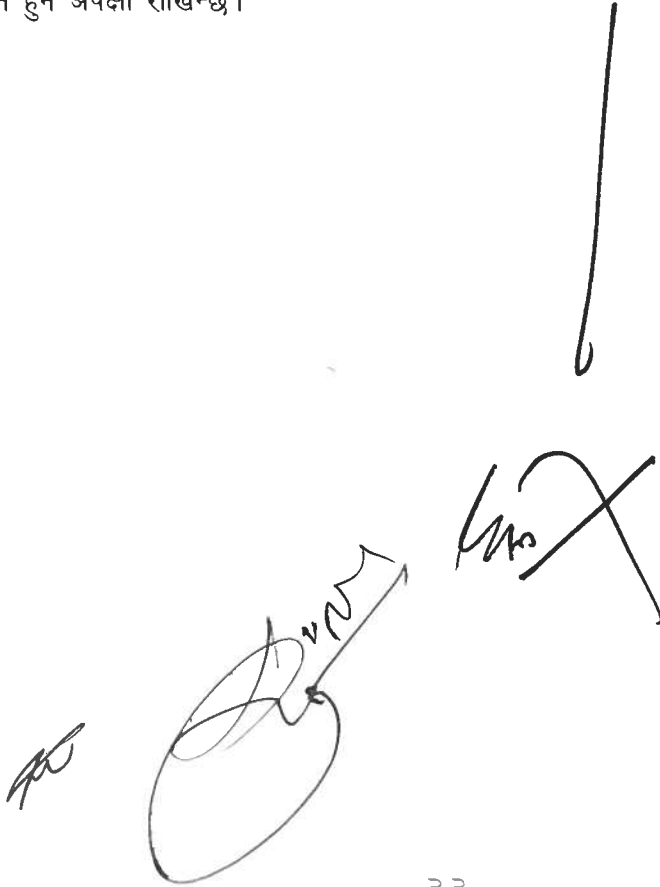

OECEM क्षेत्र निर्धारण गरी विश्व-OECEM डाटावेस (WD-OECEM) रेपोर्टिङ्ग गर्न अनुमति माग गर्दै निर्णयार्थ पेश गर्नेछ।

जैविक विविधता महासन्धिको निर्णयले सबै सदस्य राष्ट्रहरूलाई सबै निर्धारित OECEM क्षेत्रहरूको विवरण UNEP/WCMC मा पठाउन आग्रह गरेको छ। जसमा सम्बन्धित OECEM को मापदण्ड अनुसारका तथ्याङ्कहरूका साथै यस्तो क्षेत्र आदिवासी तथा जनजाती र समुदायद्वारा व्यवस्थित भए स्वतन्त्र, पुर्व-सूचना सहितको सहमति समावेस गराई यो इमेल oeem@unep-wcmc.org मार्फत WD-OECEM मा पठाउनु पर्दछ। पछिल्लो समयमा यदि कुनै पनि परिवर्तन वा अद्यावधिकहरू भएपनि तत्काल रूपमा रिपोर्टिङ्ग गर्नु पर्दछ।

४.१.३ समापन

यस मार्गदर्शनले नेपालका संरक्षित क्षेत्र प्रणालि बाहिर रहेका तर जैविक विविधता संरक्षण प्रभावका दृष्टिकोणले उच्च महत्व रहेका क्षेत्रहरूलाई व्यवस्थित रूपमा OECEM ढाँचामा पहिचान, वर्गीकरण र निर्धारण गरी स्थानीय स्वामित्व, सबै तहका सरकार र बहु-सरोकारवालाहरूसंगको समन्वय एवं सहकार्यमा जैविक विविधताको प्रभावकारी संरक्षण र दिगो व्यवस्थापन हुने अपेक्षा राखिन्छ।

The image shows three handwritten signatures in black ink. One is a simple horizontal line, another is a more complex, stylized signature, and the third is a large, bold signature with a long vertical stroke extending upwards. Below the signatures, there is a small, faint number '३३'.

अनुसूची

अनुसूची १: OECEM क्षेत्रको पहिचानका लागि पेश गर्ने निवेदनको नमुना ।

मिति .....

विषय: प्रस्तावित क्षेत्रलाई OECEM क्षेत्रको पहिचान/मान्यता प्राप्त गर्ने सम्बन्धमा

.....प्रदेश वन तथा वातावरण मन्त्रालय/डिभिजन वन कार्यालय

.....प्रदेश सरकार .....

महोदय,

म/हामी तपसिलका आधिकारिक निकायका जिम्मेवार प्रतिनिधिले.....(साइटको नाम)..... लाई OECEM क्षेत्रको पहिचान एवं निर्धारण गर्न आवेदन दिन चाहन्छौं। यस प्रस्तावित क्षेत्रको OECEM क्षेत्र निर्धारणले विद्यमान परम्परागत ज्ञान र अभ्यासमा आधारित व्यवस्थापनको निरन्तरता पाउने र महत्वपूर्ण जैविक विविधताको दीर्घकालीन संरक्षणमा योगदान पुऱ्याउनेमा विश्वस्त छौं। संलग्न दस्तावेजका आधारमा प्रस्तावित क्षेत्र OECEM पहिचान गर्न योग्य भएको पुष्टि गर्दछ।

तपसिल

सि.नं. आधिकारिक प्रतिनिधिको नाम, थर

पद

दस्तखत

१.

२.

३.

४.

अनुसूची २: OECEM क्षेत्रको प्रारम्भिक छनोट (स्क्रिनिङ्ग) सम्बन्धित नमुना फारम।

१. प्रस्तावित OECEM क्षेत्रको नाम:.....

प्रस्तावित क्षेत्रको सामाजिक-आर्थिक विशेषताहरू (जनसंख्या, घनत्व, लिङ्ग, उमेर, जाति, सांस्कृतिक अभ्यास, उपयोगिता अधिकार):.....

२. स्थान

ठेगाना:.....प्रदेश.....स्थानीयतह.....वडा .....

क्षेत्रफल (हेक्टर) ..... (नक्सा र चौहद्दी विवरण संलग्न गर्नुहोस्)

प्रस्तावित क्षेत्र संरक्षित क्षेत्र बाहिर अवस्थित छ भनी पुष्टि गर्ने: ..... (सन्दर्भ विवरण संलग्न गर्नुहोस्)

३. क्षेत्रको विवरण:

सामान्य विशेषताहरू: (१) उचाइ..... (२) मोहडा ..... (३) स्लोप .....

४. भू-बनोट र वर्गीकरण:

भौगोलिक क्षेत्र: ..... पारिस्थितिक क्षेत्र: .....

पारिस्थितिकीय प्रणालीहरूका (इकोसिस्टम) किसिम: .....

प्रमुख वनस्पति र वन्यजन्तुका प्रजातिहरू: .....

वातावरणीय (इकोसिस्टम) सेवाहरू: .....

पारिस्थितिकीय प्रणालीहरूको संरक्षित क्षेत्र प्रणालीमा प्रतिनिधित्वको अवस्था: .....

AK

३५

मूल्यवान जैविक विविधता र दिगो उपयोग गर्ने अभ्यासहरू: .....

जलस्रोत र सिमसार, वन तथा जैविक विविधता, जलाधार क्षेत्रको विशेषता र वितरण:.....

५. साइटको शासकीय स्वरूप/व्यवस्थापन प्रणाली:

शासकीय स्वरूप र व्यवस्थापन प्रणाली: .....

आदिवासी जनजाति तथा स्थानीय समुदाय र अन्य अधिकारवाला र सरोकारवालाहरू:

.....

दीर्घकालीन व्यवस्थापन उद्देश्यहरू: .....

.....

६. साइट स्तरको संक्षिप्त ऐतिहासिक पृष्ठभूमि: .....

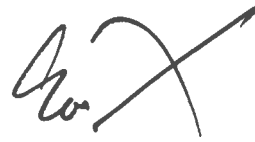
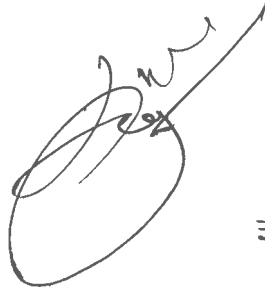
.....

७. स्क्रिनिङ प्रक्रिया पूरा गर्ने संगठन र सर्वेक्षक: ..... मिति: .....

८. सामान्य टिप्पणी र सारांश: .....

.....

.....

अनुसूची ३: सम्भावित OEEM साइटको विस्तृत अध्ययन तथा लेखाजोखा गर्नका लागि व्यवस्थापन निकाय, आदिवासी जनजाति तथा समुदायसँग लिइने सहमति वा स्वतन्त्र, पुर्व-सूचना सहितको सहमतिको नमुना।

मिति .....

बिषय: सम्भावित OEEM क्षेत्रको पहिचान प्रयोजनका लागि विस्तृत अध्ययन गर्न लिइने सहमति सम्बन्धमा।

..... डिभिजन वन कार्यालय

.....प्रदेश वन तथा वातावरण मन्त्रालय,

.....प्रदेश सरकार ..... ।

प्रस्तुत विषयमा, ...व्यवस्थापन संस्था/निकाय वा यस मार्फत मेरो/हाम्रो प्रस्तावित OEEM क्षेत्रको विस्तृत अध्ययन तथा लेखाजोखा गर्नकालागि अनुरोध भईआएको व्यहोरा अवगत भयो। यस सम्बन्धमा प्रस्ताव भएको क्षेत्र OEEM को पहिचानमा प्राप्त गर्न तपसिलमा उल्लिखित संस्था तथा यसका आधिकारिक प्रतिनिधिको सहमति वा स्वतन्त्र, पुर्व-सूचना सहितको सहमति भएको निश्चित गर्दछ/गर्दछौ।

यसैगरी हामीले दिएको सहमति फिर्ता गर्ने अधिकार हामीसँग सुरक्षित रहने छ।

हामी, तपसिलमा हस्ताक्षर गर्ने .....(आदिवासी जनजाति तथा समुदायका संस्था/सामुदायिक वन समूह/समुदायमा आधारित वन व्यवस्थापन समूह/स्थानीय सरकार/अन्य शासकीय स्वरूप तथा व्यवस्थापन आधिकारिक निकाय) निम्न बमोजिम पुष्टि गर्दछौ:

१. विस्तृत अध्ययन सम्पन्न भएपछि सम्भावित क्षेत्र OEEM क्षेत्रमा मान्यता प्राप्त गर्न सक्नेछ।

३७

२. वन तथा वातावरण मन्त्रालय विश्व OECM डाटावेसमा नेपालका मान्यता प्राप्त OECM तथ्यांक पठाउने आधिकारिक निकाय हो।

३. स्वतन्त्र निर्णय प्रक्रिया अनुसार प्राप्त जानकारीका आधारमा छलफलबाट निर्णय लिएका छौं।

४. हामीले ..... (व्यवस्थापन निकाय) ..., स्थानीय तहको कार्यकारी र अन्य सम्बन्धितबाट सम्भावित OECM को बारे पर्याप्त जानकारीका सामग्री प्राप्त गर्नका साथै छलफलका लागि प्रयास समय पाएका थियौं।

५. निर्णय आदिवासी जनजाति, स्थानीय समुदाय, अधिकारवालाहरू र व्यवस्थापन निकायसँगको सहमतिका आधारमा लिएका हौं।

६. तल उल्लेख भएका दस्तावेजहरू यसै निवेदनका साथमा संलग्न हुनेछन्:

- छलफल पूर्व उपलब्ध जानकारीमूलक सामग्री विवरण
- बैठक/छलफलका सहभागी र विषय संक्षेप वा रिपोर्ट
- बैठकको निर्णय र निर्णय पुस्तिका प्रतिलिपि
- संस्थाको बैठक प्रतिवेदन- यसमा, बैठक कसको अध्यक्षता, कसको सहजीकरण, क-कसको सहभागिता, निर्णयमा पुग्ने तरिका र सहमतिको निर्णयमा कसरी पुगियो लगायतका विषयवस्तु समावेश भएको हुनु पर्ने छ। तर यस प्रकारको सामूहिक विषयमा निर्णय लिदा भोटिङ्ग विधि अवलम्बन गर्नु हुँदैन।

तपसिल

सि.नं. आधिकारिक प्रतिनिधिको नाम, थर पद दस्तखत

१.

२.

३.

३८

अनुसूची ४: महत्वपूर्ण जैविक विविधता पुष्टि गर्नका लागि विस्तृत जैविक विविधता अध्ययन अथवा लेखाजोखा सम्बन्धित नमुना फारम।

(तलको जानकारी स्रोतको सर्वेक्षण वा डिभिजन वन कार्यालयका योजना, सामुदायिक वनका कार्ययोजना वा अन्य विधिवत सर्वेक्षणका नतिजा वा सहभागितामुलक ग्रामिण मुल्यांकन (PRA Tool) वा स्थानीय समुदायका परम्परागत पारिस्थितिक ज्ञानको अध्ययन संश्लेषण जस्ता विश्वसनीय स्रोतहरूबाट प्राप्त गर्न सकिन्छ।)

१. स्थलगतस्तरको प्रारम्भिक अध्ययन (साइट-लेवल स्क्रिनिङ) बाट प्राप्त जानकारी:

प्रस्तावित क्षेत्रको नाम: .....

ठेगाना:.....जिल्ला.....प्रदेश.....नगरपालिका.....वडा।

गणक वा सर्वेक्षकको नाम.....पद: .....मिति.....

क्षेत्रफल (हेक्टर) ..... (सीमा विवरण सहितको स्थलगत (डिजिटल समेत) नक्सा संलग्न गर्नुहोस)

पारिस्थितिकीय प्रणालीका (इकोसिस्टम) किसिम, अनुमानित क्षेत्रफल, यसका महत्वपूर्ण विशेषता र जोखिमहरू:

पारिस्थितिकीय प्रणाली	अनुमानित क्षेत्रफल (हेक्टर)	संरक्षित क्षेत्रमा प्रतिनिधित्व संरक्षणको अवस्था	जैविक विविधता, संस्कृतिक, धार्मिक र परम्परागत मान्यताहरू	जैविक विविधता तथा वातावरणीय सेवाका मूल्य मान्यताका के खतरा, जोखिम र दबावको अवस्था

२९

संरक्षित, दुर्लभ, खतरामा परेको, लोपोन्मुख र रैथाने जीवजन्तु र वनस्पति (IUCN Red List, CITES Annex रातो सूचीमा परेको, वन तथा राष्ट्रिय निकुन्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण ऐन अनुसूचीमा सुचिकृत र रेञ्ज रेष्ट्रिक्टेड) प्रजातिहरू:

प्रजाति		अनुमानित संख्या	अवस्था र प्रवृत्ति	कैफियत
जीवजन्तु	वनस्पति			

४. सामाजिक-आर्थिक विशेष:

(क) जनसंख्या:.....(ख) लिङ्ग, उमेर, र जातिहरू:.....(संख्या र अनुपात).....

(ग) पारिस्थितिक स्रोतहरूसँगको जीविकोपार्जनका अन्तरसम्बन्धहरू: .....

५. साइटसँग सम्बद्ध पारिस्थितिक कार्यप्रणालीहरू र सेवाहरू (Ecosystem Functions and Services) र सांस्कृतिक, आध्यात्मिक, सामाजिक-आर्थिक र अन्य स्थानीय रूपमा सान्दर्भिक मूल्य मान्यताहरू:

.....
 .....

६. संरक्षण क्षेत्रको संजालमा इकोलोजिकल संयोजनका (कनेक्टिभिटी) परिदृश्यमा क्षेत्रको महत्व तथा व्यापकता:

.....
 .....

७. वर्तमान र भावि दीर्घकालीन संरक्षणका अपेक्षित अवधारण (विचार):.....

७. संक्षिप्त अवलोकनका टिप्पणी: .....

.....

तयार गर्ने: नाम.....पद..... मिति: .....

निरीक्षण गर्ने: नाम .....पद.....मिति: .....

अनुसूची ५: अनुगमन तथा मुल्याङ्कन मापनका सूचक र आधार

परिणाम	आधारभूत क्षेत्र	मापनका आधार
OECM क्षेत्रको व्यवस्थापन प्रभावकारी तथा समतामा आधारित छन। (OECM site is equitably governed and effectively managed)	अधिकारवालाहरु र सरोकारवालाहरुको सहभागिता	<ul style="list-style-type: none"> सरोकारवालाहरुको सहभागिता कार्ययोजना भएको। निर्णय प्रक्रियामा महिला, आदिवासी जनजाति, स्थानीय समुदाय सहभागिता संख्या र निर्णय कार्यान्वयनको भएको तथ्य सहितको अभिलेख निर्णयमा सबै समावेश भएको संख्या सहभागितामूलक अनुगमन समिति र प्रणालीमा बहुसरोकारवाको सहभागिता संख्या अधिकारवाला र सरोकारवालाहरुकालागि जनचेतनामूलक कार्यक्रम संचालन संख्या
	शासकीय स्वरूप	<p>सुशासन प्रणालीका सिद्धान्तमा आधारित निम्न आधारमा गुणस्तर मुल्याङ्कन:</p> <ul style="list-style-type: none"> निर्णय प्रक्रियामा पूर्ण तथा अर्थपूर्ण सहभागिता, प्रथाजनीक नियम/अभ्यासको कदर र परिपालना, सारवान र कार्यविधि कानुनी अधिकारको पालना, कार्यसम्पादन, उत्तरदायित्व, कानुनका आधारमा संचालन, पारदर्शीता र समतामा आधारित लाभ र लागत वितरण आदिको अवस्था स्वतन्त्र, पूर्व-सूचना सहितको सहमति प्राप्त वा प्रदान र व्यवस्थापनको अवस्था
	व्यवस्थापन प्रणाली	<ul style="list-style-type: none"> पर्याप्त बजेट सुनिश्चितता र प्रभावकारी परिचालन, व्यवस्थापनका उद्देश्य र प्रक्रियाहरुको उपयुक्तता सम्बन्धमा मापन र मूल्याङ्कन, OECMका उद्देश्य र उपलब्धीहरु,

[Handwritten mark]

[Handwritten signature]

४२

[Handwritten signature]

		<ul style="list-style-type: none"> • तालिम प्राप्त महिला, आदीवासी जनजाति, स्थानीय समुदाय, परम्परागत ज्ञान धारक र नागरिक स्रोतव्यक्तिको संख्या र व्यवस्थापन तथा अनुगमनमा परिचालन गरिएको विवरण, • प्राकृतिक स्रोतहरूको दिगो व्यवस्थापनका मापदण्डहरू लागू गरिएको अवस्था, • स्व-स्थानीय जैविक विधताको दीर्घकालीन संरक्षण र दीगो व्यवस्थापनलाई सुरक्षा प्रदान गर्न र आदीवासी जनजाति, महिला, स्थानीय समुदाय र अन्य सरोकारवालाहरूको योगदानलाई सम्मान र मान्यता दिँदै OECM क्षेत्र भित्रका जैविक विविधताको दीर्घकालीन संरक्षणको सुरक्षा गर्न नीतिहरू, योजनाहरू र संयन्त्रहरूको अवस्था, • पहिचान गरिएका व्यवस्थापन जोखिमहरू र रोकथामका उपायहरू
	सरोकारवालाहरूको संन्तुष्टीस्तर	<ul style="list-style-type: none"> • आवधिक सामाजिक आर्थिक अवस्थाको स्तर आकलन गरी आवधिक प्रतिवेदन
जैविक विविधताका महत्वपूर्ण क्षेत्रका जैविक विविधताका मूल्य दीगो र प्रभावकारी संरक्षण र व्यवस्थापन भएको हुनेछ ।	महत्वपूर्ण जैविक विविधताका मूल्यहरू	<ul style="list-style-type: none"> • महत्वपूर्ण जैविक विविधता मूल्य (Values) आधारतथ्याङ्क (Baseline Information) अभिलेख र ती अभिलेखलाई आवधिक अनुगमन पृष्ठपोषण । • दुर्लभ, खतरामा परेका वा लोपोन्मुख वन, वनस्पति र जीवजन्तु प्रजातिहरूको सूची तयार गरिएको अभिलेख र आवधिक रूपमा अनुगमन गरी अध्यावधिक ।

		<ul style="list-style-type: none"> • OECM क्षेत्रमा पाइने इकोसिस्टम प्रकारको सूची, अध्यावधिक अभिलेख।
	संरक्षित र संरक्षण क्षेत्र एक अर्कामा जोडिएका (Connectivity)	<ul style="list-style-type: none"> • OECM क्षेत्र, संरक्षित र संरक्षण क्षेत्र भू-परिधि तहमा जोडिएका वा जोडने र यी क्षेत्र हुदै संरक्षित जीवजन्तु भित्र वा बाहिर आवतजावत गर्ने संख्या सहितको अवस्था। • जैविकमार्ग वा जीवजन्तुका कोरिडोरका OECM क्षेत्र संख्या।
	आर्थिक सामाजिक, सांस्कृतिक, आध्यात्मिक तथा स्थानीय अन्य सान्दर्भिक मूल्य मान्यताहरु	<p>अलग-अलग तथ्यांक सहितको अभिलेख विवरणः</p> <ul style="list-style-type: none"> • OECM साइटका पारिस्थितिकीय प्रणालीबाट प्राप्त सामाजिक-आर्थिक तथा सांस्कृतिक वातावरणीय सेवाहरुको परिमाण र परम्परागत ज्ञान र अभ्यासहरुको प्रवर्द्धन भएको संख्या र विवरण। • विभिन्न जीविकोपार्जन कार्यक्रमहरुद्वारा समर्थित महिला, आदिवासी जनजाति, स्थानीय समुदाय र सीमान्तकृत व्यक्तिहरुको संख्या। • प्रकृति-सांस्कृतिक अन्तरसम्बन्धित, मानव-प्रकृति सम्बन्धको मूल्य र कार्यलाई समर्थन र प्रवर्द्धन गरिएको परिमाणात्मक विवरण।

RR

सान्दर्भिक सामग्री:

CBD (2021). Aichi Biodiversity Target 11 Country Dossier: NEPAL. Retrieved from <https://www.cbd.int/pa/doc/dossiers/nepal-abt11-country-dossier2021.pdf> on March 03, 2023.

CBD (2022). Nations Adopt Four Goals, 23 Targets for 2030 In Landmark UN Biodiversity Agreement. Retrieved from https://prod.drupal.www.infra.cbd.int/sites/default/files/2022-12/221219-CBD-PressRelease-COP15-Final_0.pdf on March 21, 2023.

CBD decision 14/8 on protected areas and other effective area-based conservation measures (see paragraph 2 and Annex III of the decision). Protected areas and other effective area-based conservation measures (cbd.int)

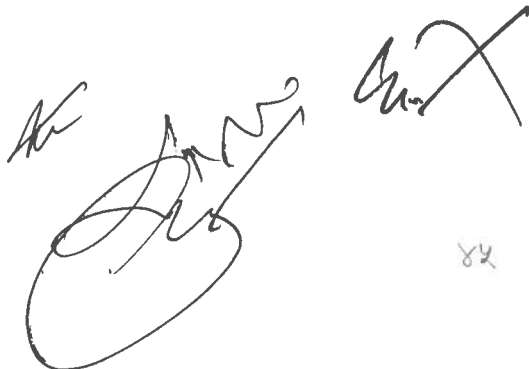
CBD (2010). The Strategic Plan for Biodiversity 2011-2020 and the Aichi Biodiversity Targets.

Jonas, H.D., Mackinnon, K., Marnewick, D. and Wood, P. (2023). *Site-level tool for identifying other effective area-based conservation measures (OECMs)*. First edition. IUCN WCPA Technical Report Series No. 6. Gland, Switzerland: IUCN.

MoFE (2021). Position Paper on COP 15 Meeting of the Convention on Biological Diversity. Retrieved from [CoP 15 Position Paper 2021.pdf \(climatenepal.org.np\)](#) on January 30, 2024.

MoFSC (2014). National Biodiversity Strategy and Action Plan. Ministry of Forests and Soil Conservation (MoFSC), Kathmandu.

UNESCO (2008). Report on an International Workshop. *Links between biological and cultural diversity-concepts, methods and experiences*, UNESCO HQ, Paris

४५